

TAUTINIAI INCIDENTAI KLAIPĖDOS KRAŠTE: LIETUVOS ŠAULIŲ IR KARIŲ SUSIDŪRIMAI SU VIETINIAIS GYVENTOJAI

Silva Pocytė

Abstract

Based on archival materials, the paper analyses individual cases of nationally motivated incidents in the autonomous Territory of Memel, or Klaipėda region, in the period 1923 to 1939. After Lithuania annexed the region in 1923, incidents between the pro-German local population and members of the Lithuanian Riflemen's Union and soldiers in the Lithuanian army were inspired by the clash of interests between Lithuania and Germany. Lithuanisation and the strengthening of the pro-Lithuanian element in the Klaipėda region were manifested in different forms, including the establishment of different organisations and societies based on the example of Lithuania. The organisations did not always enjoy the support of local Lithuanians; moreover, they caused dissatisfaction among the Germans. One such organisation was the 20th Klaipėda territorial unit of the Lithuanian Riflemen's Union, established in the region in the first half of 1923. The paper focuses on incidents involving the riflemen Bišofas and Pėteraitis in 1924. It also analyses the increasing number of incidents from the beginning of the 1930s which involved soldiers in the Lithuanian army deployed in the Klaipėda region (the 7th Infantry Regiment, and the 3rd Cavalry Regiment). Incidents that involved riflemen in the last years of the region's autonomy are examined, and the gravitation by local Lithuanians towards Germany, expressed by their withdrawal from Lithuanian organisations and joining German ones, is discussed.

Key words: Territory of Memel (Klaipėda region), Lithuanian-German relations, army, Lithuanian Riflemen's Union, incidents between civilians and the armed forces.

Anotacija

Straipsnyje, remiantis archyvine medžiaga, analizuojami atskiri tautinių incidentų atvejai Klaipėdos krašte autonominiu 1923–1939 m. laikotarpiu. 1923 m. Lietuvai užėmus šį regioną, incidentus tarp provokiškų vietos gyventojų (iš vienos pusės) ir Lietuvos šaulių sąjungos narių bei Lietuvos kariuomenės kareivių (iš kitos) inspiravo Lietuvos ir Vokietijos interesų sankirtos. Lituanizacija ir prolietuviško elemento stiprėjimas Klaipėdos krašte reiškėsi įvairiomis formomis, įskaitant įvairių organizacijų bei draugijų steigimą Lietuvos pavyzdžiu. Tos organizacijos ne tik ne visada sulaukdavo palaikymo iš vietinių lietuvių pusės, bet ir keldavo vokiečių nepasitenkinimą. Viena tokių organizacijų buvo Lietuvos šaulių sąjungos XX Klaipėdos rinktinė, įkurta krašte 1923 m. pirmojoje pusėje. Straipsnyje aptariami 1924 m. įvykę šaulių Bišofo ir Pėteraičio incidentai. Taip pat tekste analizuojami nuo 4-ojo dešimtmečio pradžios gausėję incidentai, į kuriuos buvo įtraukti Klaipėdos krašte dislokuoti Lietuvos kariuomenės kariai iš 7-ojo pėstininkų pulko ir 3-iojo kavalerijos pulko. Nagrinėjami incidentai, į kuriuos įsitraukė šauliai paskutiniiais autonomijos Klaipėdos krašte metais, aptariama vietinių lietuvių gravitacija Vokietijos link, jiems išstojant iš lietuviškų organizacijų ir pereinant į vokiškąsias.

Pagrindiniai žodžiai: Klaipėdos kraštas, lietuvių ir vokiečių santykiai, kariuomenė, Lietuvos šaulių sąjunga, civilių ir ginkluotųjų pajėgų incidentai.

Silva Pocytė, doc. dr., senior research fellow, Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania. E-mail: silva.pocyte@ku.lt

Nagrinėjant autonominio Klaipėdos krašto istoriją Lietuvos Respublikos sudėtyje 1923–1939 m., neretai šis laikotarpis tiek istoriografijoje, tiek memuaristikoje yra įvardijamas *kovos už identitetą ar Klaipėdą* epitetu¹. Šioje kovoje dominavo Lietuvos ir Vokietijos valstybių interesų sankirtos. Pirmoji siekė 1923 m. sausio pradžioje prijungtą kraštą integruoti, tuo tarpu Vokietija nenorėjo iš *politinės orbitos* išleisti Versalio sutartimi 1919 m. prarasto krašto ir puoselėjo viltis ateityje jį susigrąžinti. Autonominiame Klaipėdos krašte abi valstybės stiprino savo pozicijas per vietos gyventojus – lietuvininkus ir vokiečius, per čia veikusias ar naujas kuriamas kultūrinės ir politinės lietuviškas bei vokiškas organizacijas, nes „Vokietijos politika turėjo tikslą išlaikyti krašto vokiškumą ir ilgainiui jį susigrąžinti, o Lietuvos siekis buvo priešingas: pamažu integruoti šią teritoriją, geriausiu atveju – panaikinti autonomijos statusą, padaryti kraštą „normaliu“ Lietuvos administraciniu vienetu“². Nepaisant Klaipėdos krašto priklausymo Lietuvai, pastarosios įtakos ir autoriteto stiprinimas tarp krašto gyventojų buvo sudėtingas dėl kelių aspektų. Kelis šimtus metų Klaipėdos kraštas buvo Prūsijos / Vokietijos valstybės dalis, čia formavosi kitokios nei Lietuvoje politinės, kultūrinės, ekonominės sanklodos ir tradicijos; Lietuvai buvo sudėtinga suvokti Klaipėdos krašto savitumą, ypač vietos lietuvininkų tapatumo ypatumus, tad, integruodama jį į valstybę ir vykdydama „atlietuvinimo“ akcijas, Lietuva darė nemažai klaidų³, kurios vietos lietuvininkus tolino nuo Lietuvos, stūmė į vokiečių glėbį ir didino tautines prieštaras tarp Klaipėdos krašto lietuviškai angažuotų gyventojų ir vokiečių. Neretas konfliktas pasiekdavo ne tik krašto bei Lietuvos spaudos puslapius, tačiau išeidavo ir į tarptautinę areną, kurioje Vokietija nepraleisdavo progos skelbti apie skriaudžiamus Klaipėdos krašto vokiečius. Vokiškoms intencijoms stiprėti krašte įtakos turėjo ir vienybės lietuviškajame Klaipėdos krašto poliujie stoka. Dviejų lietuviškų grupių sugyvenimą⁴ sunkino Klaipėdos krašto lietuvininkų bevaisės viltys su Lietuvos valstybės pagalba įsitvirtinti valdant Klaipėdos kraštą ir į kraštą atsikėlusius Didžiosios Lietuvos lietuvių nenoras suprasti vietos lietuvininkų mentaliteto, tradicijų, tapatybės savitumo⁵.

¹ ŽALYS, Vytautas. *Kova dėl identiteto: kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.* / *Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte.* Lüneburg, 1993; ANYSAS, Martynas. *Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai 1927–1939.* Čikago, 1978.

² TAUBER, Joachim. Klaipėdos kraštas Lietuvos valdžioje (1923–1939). In BENDIKAITĖ, Eglė; KASPARAVIČIUS, Algimantas; KAUBRYS, Saulius et al. *Lietuvos istorija.* T. X. D. II: *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius, 2015, p. 193.

³ Lietuvos istoriografijoje pirmasis apie Lietuvos nesėkmes Klaipėdos krašte, jos politikos klaidas integruojant kraštą rašė Vytautas Žalys. Žr.: ŽALYS, V. *Kova dėl identiteto...*

⁴ Plačiau apie lietuvininkų ir didlietuvių santykius žr.: POCYTĖ, Silva. Klaipėdiškių / lietuvininkų ir didlietuvių sugyvenimas Klaipėdos krašte: lietuviškųjų organizacijų komiteto veiklos 1934–1939 m. pavyzdys. *Lietuvos istorijos metraštis, 2003/2.* Vilnius, 2005, p. 77–90; POCYTĖ, Silva. Klaipėdiškių / lietuvininkų politinės ir tautinės nuostatos 1939 m. kovo išvakarėse. In *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. S. POCYTĖ. Klaipėda, 2010, p. 188–220.

⁵ Regis, taikliausiai Didžiosios Lietuvos požiūrį į Klaipėdos krašto (platesniame kontekste – Rytų Prūsijos) lietuvininkus atskleidžia vertinimas apie 1929–1931 metais Užsienio reikalų ministro pareigas ėjusį

Lietuvybės sklaida Klaipėdos krašte reikėsi įvairiomis formomis, tarp jų ir steigiant krašte iš Didžiosios Lietuvos „importuotas“ organizacijas bei draugijas. Tokios draugijos nesulaukė masinio palaikymo tarp lietuvininkų, nuo pat veiklos pradžios jos keldavo ir vietos vokiečių, kurie įžvelgdavo grėsmę jų vokiškumui, nepasitenkinimą. Viena jų, Lietuvos Šaulių sąjunga (toliau tekste – LŠS), kurios užuomazgos krašte pradeda rasti dar iki 1923 m. LŠS kūrėsi vykstant nepriklausomybės kovoms 1919–1920 m., jos nariai drauge su Lietuvos kariuomenės kareiviais ir karininkais dalyvavo ir Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos 1923 m. sausio 15 d. akcijoje⁶. Po krašto prijungimo stiprinant lietuviškumą buvo steigiamos įvairios kultūrinės ir politinės draugijos bei organizacijos, kurios turėjo tapti atsvara čia stiprias pozicijas dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių turėjusiam vokiškumui. Viena tokių organizacijų buvo LŠS XX Klaipėdos rinktinė, krašte oficialiai įsteigta 1923 m. gegužės 1 d.⁷ ir turėjusi vykdyti organizacijos iškeltą tikslą – „stiprinti valstybės gynimo pajėgas“ piliečius tautiškai auklėdama, sportiškai lavindama ir kariškai rengdama⁸. Pabrėžtina, kad LŠS užuomazgos Klaipėdos krašte buvo sukurtos dar vykstant krašto prijungimo prie Lietuvos pasirengimui. Įtakingiausia lietuviška organizacija, atkūrusi savo veiklą krašte po Pirmojo pasaulinio karo, buvo „Santara“, koordinavusi įvairiose krašto vietovėse atsikūrusių arba naujai įsisteigusių jaunimo draugijų veiklą. „Santaros“ sekretoriumi buvo išrinktas Jurgis Brūvelaitis, „per kurį Lietuvos šauliai palaikė ryšius su proletuviškai nusiteikusiu Klaipėdos krašto jaunimu“, o „Lietuvos šaulių sąjungos centro valdyba paskyrė Jurgį Brūvelaitį slaptos šaulių grupės vadovu“⁹. Apie LŠS sąjungos vaidmenį Klaipėdos krašto prijungimo akcijoje, apie LŠS XX Klaipėdos rinktinės kai kuriuos karinės ir kultūrinės veiklos aspektus lietuviškoje istoriografijoje paskutiniaisiais metais pasirodė keletas reikšmingų darbų¹⁰. Tačiau norint įvertinti daugialypę XX rinktinės įtaką krašte, yra svarbi ne tik organizacinių aspektų (XX rinktinės narių skaičius, jų ginkluotė etc.) analizė, bet ir lietuviškumą stiprinusi veikla. Šalia šaulių organizacijos, Lietuvos valstybės gynybinius, taip pat ir lietuviškumo stiprinimo interesus Klaipėdos krašte reprezentavo ir Lietuvos

Dovą Zaunių, kurio „mažlietuviška [...] kilmė ir protestantiškas tikėjimas kai kuriais atvejais sudarė jam probleminį foną“, nes tai leido spekuliuoti tariamu jo vokiškumu. Žr.: ŽALYS, Vytautas. *Lietuvos diplomatinės istorija 1925–1940 metais*. T. II. D. 1. Vilnius, 2012, p. 47.

⁶ Plačiau žr.: JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAIČENONIS, Jonas; VAREIKIS, Vygantas; VITKUS, Hektoras. *Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015, p. 78–80.

⁷ JOKUBAUSKAS, Vytautas. *Lietuvos karinė doktrina ir jos realizavimas 1923–1940 m. Šiaurės Rytų Baltijos regiono šalių kontekste*. Daktaro disertacija. Klaipėda, 2013, p. 168.

⁸ JOKUBAUSKAS, V. et al. *Valia priešintis...*, p. 59.

⁹ VAREIKIS, Vygantas. *Lietuvos šaulių sąjungos politinė ir karinė veikla (1919–1923)*. Daktaro disertacija. Kaunas, 1999, p. 99.

¹⁰ VAREIKIS, Vygantas. Sukilėliai, šauliai, savanoriai. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. POCYTĖ, V. SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 191–234; JOKUBAUSKAS, V. *Lietuvos karinė doktrina...*; JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014; JOKUBAUSKAS, V. et al. *Valia priešintis...* ir kt.

kariuomenės daliniai¹¹. Šio straipsnio *tikslas* yra aptarti tautines sankirtas arba lietuvių-vokiečių incidentus Klaipėdos krašte 1923–1939 m., išskiriant paskirus atvejus, į kuriuos buvo įtraukti LŠS nariai bei Lietuvos kariuomenės kareiviai. Tyrimė daugiausia bus remiamasi Lietuvos centrinio valstybės archyvo fondų (f. 561, 932, 507, 483, 929), Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Politinio archyvo (Fondas *Generalkonsulat Memel*) medžiaga.

1924 m.: Natkiškių šaulio Bišofo ir Vanagų būrio šaulio Martyno Pėteraičio atvejai

Kadangi LŠS tarp vokiško nusistatymo Klaipėdos krašto gyventojų buvo suvokiama kaip didlietuviškumą propagavusi organizacija, tad akivaizdu, kad fiziniai ar chuliganiški susidūrimai tarp skirtingai tautiškai angažuotų gyventojų buvo neišvengiami. Vienas pirmųjų tokių konfliktų įvyko Natkiškiuose, Pagėgių apskrityje, 1924 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos oficiozas Klaipėdos krašte „Lietuvos keleivis“ liudija, kad konfliktas įvykęs po šaulių susirinkimo Kuraičio karčemoje, vyrams skirstantis į namus. „Viens jų Būrelis, šeši Wyrāi, tapė kokios ten Gaujos užpultas“, kuri grasino šaulius užmušti. Susirėmimo metu vieną šaulį Bišofo užpuolus iš nugaros ir ketinant jį parversti, pastarasis dar spėjęs revolverį ištraukti ir paleisti į užpuoliką šūvį. Darbininkas Peiser iš Natkiškių buvo sužeistas į pilvą ir kitą dieną mirė ligoninėje. Kitas užpuolikas natkiškietis malūnininko padėjėjas Schöler sunkiai sužeistas į galvą taip pat buvo išvežtas į ligoninę¹². Tokie incidentai nuo pat pirmųjų autonominio Klaipėdos krašto gyvavimo metų gali būti traktuojami provokiškų jėgų krašte pertvarkymu po 1923 m., kai vokiškumą „konsoliduojantį vaidmenį iš dalies perėmė [1923] lapkritį pradėjusi veikti Klaipėdos krašto kultūros sąjunga (*Memelländischer Kulturbund*), arba Kulturbundas“, ir siekta sustiprinti saitus tarp Klaipėdos krašto vokiškai nusiteikusių gyventojų ir Vokietijos¹³. Komentuojant Natkiškių įvykius, pažymėta, kad nušautasis Peiseris „tą Subatą [šeštadienį – S. P.] su Ratu [vežimu – S. P.] iš

¹¹ 1923 m. 7-ajam Žemaičių kunigaikščio Butėgeidžio pėstininkų pulkui (toliau – 7-asis PP) atvykus į Klaipėdos kraštą, I ir III batalionai apsistojo Klaipėdoje, II batalionas stovėjo Šilutėje, Macikų dvare. 1929 m. Klaipėdoje stovėjęs III batalionas buvo išformuotas. 1934 m. 7-ojo PP Štabas ir II batalionas (stovėjęs Šilutėje) buvo perkelti į Tauragę. Klaipėdoje likęs I batalionas tapo naujai formuojamo 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko pagrindu. 1936 m. iš Klaipėdos krašto Kulėšų kaimo į Žemaičių Naumiestį, nuolatinio stovėjimo vietą, buvo perkelta 7-ojo PP 5-oji kuopa. 3-iojo kavalerijos pulko (toliau – 3-iasis KP), 1935 m. rugsėjo 25 d. priskirto 7-ojo PP vadovaujama Tauragės priedangos rinktinei, 3-iasis raitelių eskadronas 1934 m. buvo atkeltas į Klaipėdos kraštą ir įkurdintas Katyčiuose. Plačiau apie Lietuvos karines pajėgas Klaipėdos krašte žr.: JOKUBAUSKAS, Vytautas. Lietuvos kariuomenės parengti Klaipėdos krašto gynybiniai planai ir realybė 1939 m. In *Klaipėdos krašto aneksija...*, p. 86; VAREIKIS, Vygantas. Pasitraukimas iš Klaipėdos. In *Klaipėdos krašto aneksija...*, p. 221.

¹² Klaipėdos kraštas. Natkiškiai. *Lietuvos keleivis*, 1924-08-28, nr. 103, p. 3.

¹³ SAFRONOVAS, Vasilijus. *Praeitis kaip konflikto šaltinis. Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius, 2011, p. 68–69.

Tilžės parvažiavo, kur antrą dieną Rytprūsių Šventė buvo¹⁴, vadinamoji Ludendorffo diena, į kurią atvykęs „buvęs Vokiečių kariuomenės vyriausiojo štabo viršininkas ir didžiausias vokiečių karo jėgų organizatorius Didžiojo karo metu“ apgailėstas dėl karčiausio Versalio sutarties punkto – Klaipėdos krašto atplėšimo ir raginęs ištiesti ranką „savo broliams į šiaurę nuo Nemuno“¹⁵. Tokių kalbų įkvėpti Kopo karčemoje Natkiškiuose vietos vokiečiai dainavo „Deutschland über alles“ ir „Brüder reicht die Hand zum Bunde“ ir paskui įvyko jau minėtas šaulių užpuolimas¹⁶. Nors Bišofas buvo šaulys, jis buvo suimtas autonominės krašto policijos ir nuteistas Klaipėdos krašto teismo 1924 m. lapkričio 14 d. dvejus metus kalėti¹⁷. Jau vykstant Bišofo procesui, Lietuvos šaulių sąjunga turėjo narplioti kur kas sudėtingesnį ir ne tik didžiulį valstybinį, bet ir tarptautinį (Vokietijos kontekste) rezonansą sukėlusį Vanagų šaulių būrio vado Martyno Pėteraičio incidentą.

122

Nuo 1924 m. lapkričio pradžios Klaipėdos krašto lietuvių ir vokiečių spauda, Lietuvos laikraščiai mirgėjo žinutėmis apie įvykius Agluonėnuose (tuometinis Klaipėdos krašto kaimas, Agluonėnų valsčiaus centras). „Klaipėdos žinios“, Lietuvos poziciją krašte palaikęs laikraštis, lapkričio 1 d. lakoniškai informavo: „Pereitą ketvirtadienį [spalio 30 d. – S. P.] apie pietus savo sodyboje Agluonuose [tarpukario spaudoje buvo vartotas ir toks kaimo pavadinimas – S. P.] šaulys ūkininkas Pėteraitis nušovė vyresn. policijos vachmistrą Heidemaną, kurs Klaipėdos kr. valstybės gynėjo įsakymu buvo atvykęs pas Pėteraitį atimti iš jo šaulių sąjungai priklausančių ginklų.“¹⁸ Tą pačią dieną išėjęs taip pat Lietuvos poziciją palaikęs „Lietuvos keleivis“ pateikė ir daugiau šio įvykio smulkmenų: nurodyta, jog incidentas įvykęs 10 val. ryte, Friedrichas Wilhelmas Heidemannas atvykęs drauge su policininku Puknačiu iš Priekulės ir Michaeliu iš Agluonėnų, Pėteraičio šūvis pataikė F. W. Heidemannui į krūtinę ir nuo sužeidimų jis naktį miręs¹⁹. Natkiškietis Bišofas iki lemtingojo susidūrimo nebuvo aktyvus lietuviškos veiklos Klaipėdos krašte dalyvis, o M. Pėteraičio biografija buvo kur kas sodresnė.

M. Pėteraitis į lietuvišką veiklą įsitraukia dar iki 1923 m., jis priklausė 1919 m. liepos 6 d.²⁰ Vanaguose, evangelikų liuteronų bažnyčios parapijos, kuriai priklausė ir Agluonėnai, centre susibūrusiai jaunimo draugijai „Eglė“. Nors neturima draugijos narių sąrašų, manytina, kad jos narys buvo ir Martynas Pėteraitis, nusifotografavęs su „Eglės“ nariais švenčiant draugijos 10-metį 1929 m. Narystė „Eglėje“ iki 1923 m. M. Pėteraitį priartino prie šaulių veiklos. Stokojant autentiškų dokumentų, sunku

¹⁴ Natkiškių atsitikimas. *Lietuvos keleivis*, 1924-08-30, nr. 104, p. 1.

¹⁵ MILERAT, J. Ludendorfo diena Tilžėje. *Trimitas*, 1924, nr. 204, p. 3.

¹⁶ Natkiškių atsitikimas..., p. 1.

¹⁷ Natkiškių įvykių priežastys. Šaulio Bišofo byla. *Trimitas*, 1924, nr. 215, p. 4–8.

¹⁸ Pereitą ketvirtadienį... [Nušovė policininką. Klaipėda. Lietuvos žinios]. *Klaipėdos žinios*, 1924-11-01, nr. 228, p. 4.

¹⁹ Apgailėtinas atsitikimas... [Nušautas policistas. Klaipėdos kraštas]. *Lietuvos žinios*, 1924-11-01, nr. 248, p. 3.

²⁰ KAUNAS, Domas *Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai*. Vilnius, 2000, p. 316.

pasakyti, koks buvo M. Pėteraičio vaidmuo Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos metu 1923 m., tačiau vėliau gautas Klaipėdos sukilėlio medalis²¹ iliustruoja jo proletuvišką laikyseną lūžiniais krašto istorijai metais. Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos turėjo vykti po priedanga vietinių gyventojų inicijuoto sukilimo, kuriam vadovavo tuo tikslu įkurtas Vyriausias Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas (toliau – VMLGK), turėjęs, kaip oficialiai skelbta, skyrius įvairiose krašto vietovėse. Po 1923 m. sausio 15 d., siekiant viešai įrodyti, jog Klaipėdos krašto sukilimas yra visų proletuviškai nusiteikusių gyventojų valios išraiška, sausio 19 d. Šilutėje susirinko vadinamasis Šilutės seimas ir priėmė deklaraciją, skelbiančią prisijungimą autonominės dalies teisėmis prie Lietuvos Respublikos. Deklaraciją pasirašė VMLGK nariai ir skyrių pirmininkai, tarp kurių yra ir *Martin Petereit*, Vanagų skyriaus pirmi- ninko, pavardė²².

Po Klaipėdos krašto prijungimo 1923 m. gegužės 1 d. įkurta LŠS XX Klaipėdos rinktinė būrius steigė įvairiose krašto vietovėse. Vanaguose 313 šaulių būrys buvo įkurtas „Eglės“ susirinkimo metu 1923 m. liepos 29 d.²³ Archyviniai dokumentai fiksuoja, jog Martynas Pėteraitis į šaulius (šaulio liudijimo nr. 31356) įstojo 1923 m. spalio 26 d.²⁴ ir tapo būrio vadu.

Po krašto prijungimo prie Lietuvos pradėjus kilti nepasitenkinimui tarp vietos vokiečių dėl vykdomos lietuviškos veiklos, autonominės „krašto valdžios požiūris į šaulius buvo neigiamas, ir galiausiai buvo nutarta LŠS krašte nuginkluoti“²⁵. Remiantis šiuo sprendimu trys autonominei krašto valdžiai pavaldūs policininkai atvyko pas Vanagų būrio vadą Martyną Pėteraitį į Agluonėnus, reikalaudami atiduoti pas jį saugomus būrio ginklus. Kaip fiksuoja archyviniai dokumentai, M. Pėteraitis turėjo du šaulių sąjungai priklausančius ginklus, taip pat 5 jam priklausiusius ginklus, iš jų du medžio- klinius šautuvus ir 2 pistoletus²⁶. M. Pėteraičiui atsakius ginklus atiduoti ir įvyko pla- čiai nuskambėjęs incidentas, kai buvo nušautas Priekulės policijos vyr. vachmistras F. W. Heidemannas. Pažymėtina, kad šaulio M. Pėteraičio namuose buvo saugomi LŠS ginklai, todėl jo pareiga buvo apsaugoti jam patikėtą karinį turtą.

²¹ Minėtoje „Eglės“ draugijos 10-mečio 1929 m. nuotraukoje pirmoje eilėje sėdintys aktyviausi draugijos nariai Adomas Stubra, Endrius Karalius, Martynas Skėrys, Endrius Macas, Jurgis Klimkaitis, Martynas Pėteraitis visi yra prisisegę apdovanojimus – Klaipėdos sukilėlių medalius. Žr.: KAUNAS, D. *Mažosios Lietuvos veidai...*, p. 316.

²² *Kovos kelias. Klaipėdos krašto prisijungimui prie Lietuvos 15-kos metų sukakčiai paminėti almanachas*. Red. J. VANAGAITIS. 2-oji laida. Vilnius, 2012 [1-oji laida: Klaipėda, 1938], p. 212.

²³ KAUNAS, D. *Mažosios Lietuvos veidai...*, p. 316.

²⁴ *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau LCVA), f. 561, ap. 2, b. 1384, l. 136.

²⁵ JOKUBAUSKAS, V. *Lietuvos karinė doktrina...*, p. 168.

²⁶ Vokietijos įgalioto konsulo Klaipėdoje Freundt raštas Vokietijos Užsienio reikalų ministerijai, 1924-11-17. *Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Politinis archyvas (Politisches Archiv des Auswärtiges Amt, toliau PA AA)*, GK Memel, Nr. 207. Fall Petereit.

Iš pirmo žvilgsnio kriminalinis konfliktas virto rezonansine byla tarp Klaipėdos krašto autonominės ir Lietuvos centrinės valdžios. Remiantis Klaipėdos krašto statuto 5 straipsnio 11 punktu, kuris skelbė, jog Klaipėdos krašto vietinių organų kompetencijai priklauso teismų santvarka²⁷, galima manyti, jog po šio konflikto M. Pėteraičio likimą turėjo spręsti Klaipėdos krašto teisminės institucijos, kaip kad atsitiko Bišofo atveju. Tačiau didžiausia problema buvo tai, kad atsižvelgiant į LŠS įstatymo, priimto 1924 m. liepos 18 d., nuostatas, LŠS buvo visuomeninė organizacija, priklausiusi Krašto apsaugos ministrui ir reikalingus ginklus savo tikslams užtikrinti gaudavusi iš KAM²⁸, tad autonominės valdžios reikalavimas atiduoti ginklus, kurie jai nepriklausė, jau iš pirmo žvilgsnio atrodė neteisėtas.

Kaip mini Klaipėdos krašto konvencijos tyrinėtojas Jokūbas Robinzonas, Krašto statuto karo teismų kompetencijos srityje neapibrėžus *kario* sąvokos, „nebuvo vieningos nuomonės tarp Valstybės ir vietinių organų“ šiuo klausimu ir daugiausia buvo ginčijamasi „dėl vietinės teismų kompetencijos už nusikalstamus darbus, padarytus Šaulių sąjungos narių, vartojant ginklą“²⁹. Šie aspektai – LŠS pavaldumas KAM, Lietuvoje išleistų įstatymų galiojimas Klaipėdos krašte bei *kario* sąvokos interpretacijos buvo iškeltos bei svarstytos ir Bišofo teismo metu. Bišofo advokatas Stašinskas iš Kauno nurodęs, jog nuo 1924 m. gegužės mėnesio, t. y. nuo Klaipėdos krašto konvencijos pasirašymo, Lietuvos valstybės įstatymai, paskelbti „Vyriausybės žiniose“ galiojo ir Klaipėdos kraštui, o dėl LŠS pavaldumo advokatas nurodęs, jog „Lietuvos šauliai yra Karo ministerijos žinioj, [...], jie prisiekę Lietuvos vėliavai, jie gauna ginklus iš Karo ministerijos, jų užduotis remti ir ginti Tėvynę, ir kadangi Tautų Sąjunga nėra aprubežjavusi [apribojusi – S. P.] Lietuvos kariuomenės skaitlių, kokį Lietuva gali laikyti Klaipėdos kašte, tai ir Šaulių Organizacija čia gali valna [laisva – S. P.] plėtotis“³⁰. Nepaisant šių advokato argumentų, Bišofas buvo teisiamas Klaipėdos krašto teismo, tačiau ši gynybinė patirtis turėjo didžiulę įtaką LŠS užimti griežtesnę gynybinę poziciją M. Pėteraičio atveju.

1924 m. spalio 31 d. krašto autonominės policijos atstovai, atvykę M. Pėteraitį suimti, kieme sutiko XX Klaipėdos šaulių rinktinės vadą J. Brūvelaitį, Klaipėdos krašto tarėją dr. Karlą Augustą Oselies iš Krašto direktorijos ir vieną karininką³¹, kurie paaiškino, jog M. Pėteraitis nėra pavaldus krašto policijai ir išsivežė agluonėniškį savo mašina³². Remiantis LŠS 1924 m. įstatymu, Lietuvos karinės institucijos M. Pėteraitį traktavo kaip karį, todėl jis buvo suimtas Klaipėdoje dislokuoto 7-ojo PP vado

²⁷ ROBINZONAS, Jokūbas. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*. Kaunas, 1934, p. 303–304.

²⁸ Lietuvos Šaulių Sąjungos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1924-07-18, nr. 166, p. 1.

²⁹ ROBINZONAS, J. Op. cit., p. 551.

³⁰ Natkiškių atsitikimas... Bišofs ant 2 metų kalėjimo nusūdytas. *Lietuvos keleivis*, 1924-11-18, nr. 138, p. 1.

³¹ 7-ojo PP leitenantas Antanui Saunoris. Žr.: 7-ojo PP vado plk. ltn. Petro Genio įsakymas leitenantui Saunorui, 1923-10-31. *LCVA*, f. 507, ap. 5, b. 1238, l. 2.

³² Der Fall Petereit und die Memeler Richterschaft. *PA AA*, GK Memel, Nr. 207. Fall Petereit.

plk. ltn. Petro Genio įsakymu³³ ir, kaip pranešė J. Brūvelaitis telefonograma Lietuvos šaulių sąjungai, M. Pėteraitis buvo „perduotas septinto pulko žinioj“³⁴, siekiant jį apsaugoti nuo autonominės valdžios teisminių sprendimų.

Tuo tarpu Vokietijos įgaliotasis konsulas Klaipėdoje Ernstas Alfredas Freundtas rašte tuometiniam Klaipėdos krašto gubernatoriui Jonui Budriui akcentavo, jog nušautas F. W. Heidemannas turėjo Reicho pilietybę ir šią bylą turinčios spręsti autonominės Klaipėdos krašto teisminės instancijos³⁵. Taip pat vokiečių pusė įrodinėjo, jog Lietuvoje priimtas LŠS įstatymas „Klaipėdos krašto valdžios žiniose“ lietuvių ir vokiečių kalbomis – kaip to reikalavo Klaipėdos krašto konvencija – buvo paskelbtas tik 1924 m. lapkričio 28 d.³⁶, tad M. Pėteraitis įvykio metu negalėjo būti traktuojamas kaip karys, be to, LŠS įstatyme nepasakyta nė vieno žodžio, kad „už bekokių prasižengimus [šauliai – S. P.] būtų Kariuomenės Teismo baudžiami“³⁷. Po ilgų tarpinstitucinių debatų Lietuvos vyriausiasis tribunolas 1925 m. nusprendė, kad M. Pėteraitį, kaip šaulį, teis Kariuomenės teismas³⁸, kurio kompetenciją apibrėžė 1919 m. Ypatingieji valstybės apsaugos įstatatai numatė, kad Kariuomenės teismas nagrinės daugelį politinių bylų: „tai buvo nuolatinė karinių teismų institucija, joje gynyba vyko bendrąja tvarka, išskyrus kariškių bylas, kur gynėjai galėjo būti tik karininkai ar atsargos kariai“³⁹.

M. Pėteraičio interesams teisme atstovavo LŠS valdybos narys, buvęs vidaus reikalų ministras, teisės profesorius, advokatas Petras Leonas⁴⁰. Kariuomenės teismas įvyko 1926 m. vasario 26 d. Kaune. Jame „gynėjas prof. Leonas, remdamasis liudytojų parodymais, centralinės valdžios ir šaulių sąjungos įstatymais, aiškiausiai Teismui įrodė, kad vokiečių vachmistro elgesys buvo neteisėtas, o šaulių būrio vado p. Peteraičio pasielgimas visais atžvilgiais yra pateisintas. P. Peteraitis, kaip buvęs vokiečių kariuomenėje viršila [tarnavo Vokietijos kariuomenėje Pirmojo pasaulinio karo metais – S. P.], žmogus jau pagyvenęs [gimęs 1879 m. – S. P.], rimtas, drausmingas, gindamas centralinės Lietuvos valdžios suverenumą ir šaulių būrio vado garbę, kitaip pasielgti ir negalėjo“, todėl teismas M. Pėteraitį visiškai išteisino⁴¹.

³³ Labai nemalonus dalykas atsitiko Aglonuose... [Pas mus ir aplink mus]. *Pajūrio sargas*, 1924-11-10, nr. 6, p. 96.

³⁴ J. Brūvelaičio telefonograma Šaulių sąjungai, 1924-10-31. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 4336, l. 81.

³⁵ Įgalioto konsulo Klaipėdoje Freundt raštas Klaipėdos krašto gubernatoriui, 1924-11-06. *PA AA*, GK Memel, Nr. 207. Fall Petereit.

³⁶ Centro valdžios įstaigų skelbimai. *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1924-11-28, nr. 104, p. 921.

³⁷ Nutarimas, 1925-07-16. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 4336, l. 50.

³⁸ Peteraitis pareis po Karo Teismu. [Klaipėdos kraštas]. *Lietuvos keleivis*, 1925-08-11, nr. 96, p. 3.

³⁹ ČERNEVIČIŪTĖ, Sigita. Politinių nusikaltimų samprata Lietuvoje 1919–1940 m. *Teisė*, 2016, nr. 99, p. 157.

⁴⁰ LŠS centro valdybos pirmininko raštas Petruui Leonui, 1926-02-08. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 4336, l. 48.

⁴¹ Šaulio Peteraičio byla. Kariuomenės teismas Peteraitį išteisino. *Rytas*, 1926-02-27, nr. 47, p. 1.

Po policininko F. W. Heidemanno žūties prieš M. Pėteraitį ir jo žmoną Katrę Pėteraitienę⁴² civilinį 70 000 litų ieškinį Priekulės valsčiaus teisme buvo iškėlusį F. W. Heidemanno našlė Martha, gim. Rupsch, Aulavėnuose (Įsruities apskr., dab. Kalinovka, Kaliningrado sritis), su trimis mažamečiais vaikais Alfredu, Bernhardu, Christel⁴³. Atsižvelgdamas į šią situaciją, XX šaulių rinktinės vadas J. Brūvelaitis akcentavo, kad M. Pėteraitis teisme turįs reikalauti atidėti bylą, nes baudžiamoji byla dar neišspręsta, o M. Heidemann iš Klaipėdos krašto direktorijos gaunanti kasmėnesinę 100 litų pašalpą. Jeigu M. Pėteraitis į teismą neatvyktų, F. W. Heidemanno našlės ieškinys, kurį norint apmokėti reikėtų parduoti ūkį, būtų patenkintas⁴⁴. Nors M. Pėteraitis buvo gana pasiturintis ūkininkas, turėjęs 120 margų⁴⁵ žemės [apie 30 ha – S. P.] „ir [...] didelius trobesius“⁴⁶, vis dėlto jeigu būtų reikėję padengti ieškinį, savo turtą būtų turėjęs parduoti. Kaip rodo vėlesni dokumentai, 25 000 litų ieškinio padengė LŠS, o 15 000 litų buvo sumokėta iš Klaipėdos krašto išdo⁴⁷.

Po šios bylos M. Pėteraičio aktyvi šaulio veikla dokumentuose nebefiksuojama. Jis užsiėmė savo ūkio priežiūra ir ūkininkavimu, buvo didelis medžioklės mėgėjas, dalyvavo „Eglės“ draugijos veikloje. M. Pėteraitis mirė 1938 m. rugsėjo 27 d. savo namuose Agluonėnuose⁴⁸, palaidotas spalio 4 d. netoli jo namų esančiose kaimo kapinaitėse⁴⁹.

4-ojo dešimtmečio pirmosios pusės incidentai

Bišofo ir M. Pėteraičio atvejai Klaipėdos XX šaulių rinktinės istorijoje buvo didžiausią rezonansą turėję 3-ojo dešimtmečio incidentai, kurie nuo pat pirmųjų autonominio krašto gyvavimo metų kėlė lietuvių ir vokiečių santykių įtampą, ypač padažnėjusią nuo 4-ojo dešimtmečio pradžios. Tokia chronologinė riba gali būti paaiškinama dviem svarbiais politiniais aspektais, dariusiais įtaką Klaipėdos krašto tautinei ir poli-

⁴² Priekulės valsčiaus teisme 1920 m. rugsėjo 8 d. buvo užregistruota ūkininko Martyno Pėteraičio ir jo žmonos Katrės Pėteraitienės, gimusios Skystimaitė, sutartis dėl bendro turto valdymo. Žr.: *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1920-09-30, nr. 45, p. 386.

⁴³ PA AA, GK Memel, nr. 207. Fall Petereit; 1924 m. F. W. Heidemannas ėjo 35 metus, jis buvo gimęs 1890 m. sausio 31 d. Žr.: *Reise-Pass*. PA AA, GK Memel, nr. 207. Fall Petereit.

⁴⁴ J. Brūvelaičio raštas Lietuvos šaulių sąjungos Centro valdybos Pirmininkui, 1925-10-13. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4336, l. 74.

⁴⁵ Mažasis Magdeburgo margas – 0,2553 ha, didysis – 0,5673 ha.

⁴⁶ Nepaprastas įvykis Klaipėdos krašte. *Trimitas*, 1924, nr. 212, p. 7.

⁴⁷ An Frau Marta Heidemann in Skören, Kreis Niederung, 1932-08-02. PA AA, GK Memel, nr. 207. Fall Petereit.

⁴⁸ Š. m. rugsėjo 27 *Lietuvos keleivis*, 1938-10-02, nr. 228, p. 6.

⁴⁹ Palaidojo ūkininką Pėteraitį. [Iš Klaipėdos apskr.]. *Lietuvos keleivis*, 1938-10-07, nr. 232, p. 4.

tinei aplinkai: Hitlerio atėjimas į valdžią Vokietijoje 1933 m. pradžioje ir nuo 1934 m. suaktyvėjusi Lietuvos valstybės *atlietuvinimo* politika Klaipėdos krašte.

Įvairiose Klaipėdos krašto centro įstaigų rašytose suvestinėse ir ataskaitose pastebimos nuo 1933 m. sustiprėjusios provokiškos gyventojų nuotaikos. Kaip pažymėta krašto gubernatūros *Pro memoria*, „vasario ir kovo mėnesiais kiekviename Klaipėdos krašto užkampyje kursavo gandai, kad į kraštą tuoj turi ateiti Hitlerio valdžia“⁵⁰. Vokiečiai, kurie ir mokėję lietuviškai, „dabar nebekalba, net ir mokyklinio amžiaus vaikai, ir tie stengiasi daugiau vokiškai kalbėti [...]“⁵¹. Atėjus į valdžią Vokietijoje Hitleriui, „Rusnės rajono ribose vokiško nusistatymo vietos gyventojų nuotaika labai gera, nes visi dar nesiliauja džiugavę dėl Hitlerio laimėjimo Vokietijoje. Laukia tik, kuomet Hitleris atvaduos Klaipėdos kraštą“⁵². Panašios nuotaikos sklandė ir tarp Panemunės, Bitėnų gyventojų, kurie tarp savęs sveikinosi „fašistiniu rankos pakėlimu ir viešose vietose šūkauja „Heil Hitler““⁵³.

1933 m. liepos 4 d. į Klaipėdos uostą įplaukęs vokiečių karinis laivas „Bremse“ sulaukė didžiulio vietos gyventojų susidomėjimo, jie buvo įleidžiami į laivą jį apžiūrėti, „susigradinusi publika šūkavo „Heil Hitler“ ir kitokiu būdu reiškė vokiečiams simpatijų“⁵⁴. Klaipėdos krašto gubernatoriaus pranešime informuota, kad „matrosai restoranuose girtavo, ir vietinė publika, reikšdama jiems prielankumo ir simpatijos, nemažai šūkavo „Heil Hitler“ ir kitokiu būdu triukšmavo. Malkų gatvėje „Skystimo“ restorane įsigėrus matrosas vieną pilietį net prievarta vertė bučiuoti jo sagas, kaip Hitlerio simbolį, ir šaukti „Heil Hitler“, o pastarajam atsisakius, jį atmušė“⁵⁵. Laivo įplaukimo į Klaipėdą dieną, liepos 4 d., gubernatorius Vytautas Gylis Lietuvos Respublikos ministrui pirmininkui konfidencialiame rašte pateikė savo įspūdžius apie nuotaikas Klaipėdos krašte jam grįžtant automobiliu iš Kauno liepos pradžios vakarą: „naktis buvo šilta ir ant plento tarp Smalininkų ir Klaipėdos buvo daug dviratininkų ir vaikštinėjančios jaunuomenės. [...] didelis tos mynios nuošimtis buvo uniformuotas (pilki marškiniai, antpečiai ir dirželis per petį). Daugelis sveikino mano automobilį rankos pakėlimu ir šūkiu „Heil...“ [...]. Šilutėje [...] mano automobiliui sustojus ties benzino tanku, keletas asmenų priėjo artyn, apžiūrėjo mašiną ir priėję prie lango rėkė „Heil“, pakeldami aukštyn dešinę ranką. Įspūdis buvo labai neįtikinantis, ir aš laukiau momento, kada kas

⁵⁰ Agronomo referento prie Klaipėdos krašto Gubernatoriaus įstaigos Zabelavičiaus *Pro memoria*, 1933-06-19. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 752, l. 296.

⁵¹ Klaipėdos krašto pasienio policijos vado raportas Klaipėdos krašto gubernatoriui, 1933-02-25. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 752, l. 405a.

⁵² Santrauka periodinių žinių apie padėtį pasienyje Klaipėdos krašte, 1933-03-20. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 752, l. 422.

⁵³ *Ibid.*, l. 422–423.

⁵⁴ Klaipėdos krašto gubernatoriaus V. Gylio informacija Mašalaičiui, 1933-07-24. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 752, l. 226.

⁵⁵ *Ibid.*

nors tų vaikėzų paleis akmeniu į langą⁵⁶. Neviltinga gubernatoriaus jausena atliepė daugumos lietuviško nusistatymo krašto gyventojų nuotaiką, kuri „labai bloga, ūpas nupuolęs. Kai kurie net prisibijo, vietos hitlerininkų prigasdinti, kad atgavus Hitleriui Klaipėdos kraštą visi lietuviai bus sukišti į kalėjimus“⁵⁷.

Tokia 4-ojo dešimtmečio pradžios politinė įtampa negalėjo neatsispindėti ir Šaulių sąjungos narių santykiuose su vietos vokiečiais. 1933 m. vasario mėnesį Usėnų pašto agentūros laiškanesys Mickaitis vietos „restorane girtavo su keliais vokiškai nusistačiusiais asmenimis. Įsigėrę pradėjo politikuoti. Kilo ginčas ir peštynės, per kurias Mickaitis gerokai nukentėjo. Ištrūkęs iš mušeikų, parbėgo į namus ir, pasiėmęs karišką šautuvą (turėjo kaipo Plaškių šaulių būrio vadas), grįžo į restoraną. Restorano savininkas jau miegojo. Mickaitis pradėjo šaudyti, reikalaujamas atidaryti duris, tačiau durų jam niekas neatidarė. Mickaičio elgesys sukėlė gyventojų tarpe pasipiktinimą⁵⁸. Už tas peštynes ir ginklo panaudojimą Mickaičiui saugumo policijoje buvo iškelta byla ir apie tai informuota Šaulių sąjungos vadovybė⁵⁹.

Šio 4-ojo dešimtmečio pradžioje išryškėjusio „pronacistinio judėjimo kūrimo Klaipėdos krašte [...] kontekste“⁶⁰ atsakas iš Lietuvos valstybės pusės buvo nuo 1934 m. pradėtas intensyvus krašto integravimas ir vadinamoji atlietuvinimo politika, pasitelkiant 1934 m. vasario 8 d. priimtą 38 straipsnių Tautai ir valstybei saugoti įstatymą⁶¹, kuris baudė už nusikalstamas veiklas prieš valstybės saugumą visoje Lietuvoje ir tapo vienu iš įrankių stiprinant lietuviškumo pozicijas Klaipėdos krašte⁶². Vienais iš pirmųjų šio įstatymo vykdymo Klaipėdos krašte akcentais tapo pronacistinių veikėjų suėmimai ir Neumanno-Sasso procesas, sukėlęs didžiulį krašto vokiškai nusiteikusių gyventojų pasipiktinimą, kuris neretai buvo nukreiptas į lietuviškas aspiracijas skleidusius asmenis, didlietuviškas organizacijas, tarp kurių, nėra abejonės, didžiausio pykčio sulaukdavo Klaipėdos krašto šauliai.

1934 m. balandžio 29 d. Vilkyškių pašto uniformuotas laiškininkas Maksas Leperatas, kuris buvo ir Vilkyškių šaulių būrio narys⁶³, važiuodamas namo per Mazurmaičių kaimą Pagėgių apskrityje sutiko ant kelio stovint būrį žmonių. Nulipusį nuo dviračio M. Lepertą sulaikė Evaldas Meyeris, kuris pasakęs: „Jei ta kokarda teip sunki, mesk

⁵⁶ Klaipėdos krašto gubernatoriaus V. Gyljo raštas Ministrui pirmininkui, 1933-07-04. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 752, l. 279.

⁵⁷ Santrauka periodinių žinių apie padėtį pasienyje Klaipėdos krašte, 1933-03-20. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 752, l. 422.

⁵⁸ Santrauka periodinių žinių apie padėtį pasienyje Klaipėdos krašte, 1933-03-20. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 752, l. 412.

⁵⁹ Klaipėdos krašto pasienio policijos vado raportas Klaipėdos krašto gubernatoriui, 1933-03-27. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 752, l. 401.

⁶⁰ SAFRONOVAS, V. Op. cit., p. 159.

⁶¹ Tautai ir valstybei saugoti įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1934-02-08, nr. 437, p. 1–3.

⁶² ČERNEVIČIŪTĖ, S. Op. cit., p. 158.

⁶³ Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos Pagėgių rajono viršininko Viliaus Švandto nutarimas nr. 1, 1934-06-06. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 25, l. 80.

[...] žemyn, ar Lietuva neturi geresnės uniformos, aš tokį mėšlą nedėvėčiau. [...] Na palauk, kai ateis Hitleris būsite visi išromyti.“⁶⁴ Pažymėtina, kad iš vokiečių pusės lietuviams šauliams sakyti grasinimai fiziniu susidorojimu nebuvo pavieniai atvejai. Jų itin padažnėjo 1938 m. – 1939 m. pradžioje, kai vokiškumo sklaida Klaipėdos krašte jau buvo nebevaldoma (žr. toliau).

Vilkyškių šaulių būrio vadui apie šį incidentą pranešus Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos Pagėgių rajono viršininkui Viliui Švandtui, pastarojo nutarimu, jog nusikalsta buvo Tautai ir valstybei saugoti įstatymo 2 §, pradėta kvota ir galiausiai byla svarstyta Apeliaciniuose Rūmuose Kaune 1935 m. balandžio 5 d.⁶⁵ Kvotos metu E. Meyeris, gimęs 1915 m. Tilžės apylinkėse ir tuo metu gyvenęs Mazurmaičių kaime, savo kaltės neprisipažinęs. Jis nurodė anksčiau buvusį įvykį, kai jo „tėvas apdaužė vieną pašto tarnautoją“, tačiau tai su Lempertu neturį jokių sąsajų. Kita vertus, kaltinamojo vokišką nusistatymą liudijo jo „savo laiku“ priklausymas Socialistinei tautos sąjungai (*Sozialistische Volksgemeinschaft* – SOVOG) ir aktyvus dalyvavimas kabinant provokiškus plakatus bei lankant sąjungos susirinkimus⁶⁶. Apeliaciniai Rūmai E. Meyerį nuteisė „šešiais mėnesiais paprastojo kalėjimo, bet kaip nepilnamečiui“ bausmę sutrumpino trečdaliu iki keturių mėnesių paprastojo kalėjimo⁶⁷.

1934 m. gruodžio 9 d. Šilutėje „Kaiserhofo“ viešbutyje vykusioje „Guttemplerių“ šventėje tarp dalyvavusiųjų buvo ir Šilutės šaulių būrio šauliai Ervinas Švelnius, Vilius Linkys ir Ramučių pašto agentūros vedėjas bei šaulių būrio vadas Endrius Liorenšaitis⁶⁸. Šventės metu Paulis Lapschies, gyvenęs Šilutės apskrities Urbiškių kaime⁶⁹, „priėjęs prie Švelniaus, su juo pasisveikino ir, pamatęs pas pastarąjį švarko atraite įsegtą Lietuvos šaulių sąjungos metalinį ženklą bei tverdamas už to ženklo ir jį plėšdamas, pasakė: „Reiss den Scheiss Vytautas runter, venn du mit mir reden villst“ [vokiška rašyba iš dokumento – S. P.] („Nuplėšk tą šūdą Vytautą žemėn, jeigu nori su manim kalbėti.“)⁷⁰. Apie šį incidentą pranešus policijai ir minėtiems šauliams pateikus liudijimus, Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos Šilutės rajono viršininkas 1935 m. sausio 10 d. konstatavo, jog Paulas Lapschies pažeidė Tautai ir valstybei saugoti įstatymo 2 § (valstybės simbolio išniekinimas) bei 3 § (tautinės sąmonės silpninimas)⁷¹. 19 metų jaunuolio P. Lapschio, kilusio iš Klaipėdos apskrities Venckų

⁶⁴ Apeliacinių Rūmų prokuroro padėjėjo kaltinimo aktas Evaldai Meyer, 1934-07-12. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 25, l. 4.

⁶⁵ Apeliacinių Rūmų sprendimas, 1935-04-05. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 25, l. 38–39.

⁶⁶ Įtariamojo kvotos protokolas, 1934-06-06. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 25, l. 87–87a.

⁶⁷ Apeliacinių Rūmų sprendimas, 1935-04-05. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 25, l. 39.

⁶⁸ Liudininko Viliaus Linkio kvotos protokolas, 1935-01-03. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 21, l. 46.

⁶⁹ Šaukiamų Rūmų posėdinį asmenų sąrašas, [be datos]. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 21, l. 37.

⁷⁰ Apeliacinių Rūmų prokuroro padėjėjo Kaltinimo aktas Lapschies Paul, kalt. Tautai ir Valst. Saugoti įst., 1935-02-12. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 21, l. 36.

⁷¹ Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos Šilutės rajono viršininko Makso Kalvaičio nutarimas, 1935-01-10. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 21, l. 48.

kaimo, bylą 1935 m. birželio mėnesį svarstė Apeliaciniai Rūmai⁷² Kaune ir nusprendė jį nuteisti 6 mėnesiais kalėjimo, tačiau nuo tos bausmės lygtinai atleido ir paskyrė trejus metus bandomojo laikotarpio⁷³.

Archyvinuose dokumentuose fiksuojami išpuoliai ir prieš su Šaulių sąjunga susijusius bei lietuviškumą įprasminusius simbolius. 1934 m. naktį į birželio 14 d. Šilutės apskrityje Georgas Šneideraitis ir Georgas Dišeraitis sužalojo šalia Kukorų geležinkelio stoties „vietos šaulių ir gyventojų 1930 – Vytauto Didžiojo – metais pasodintą „Lietuvos Kunigaikščio Vytauto Didžiojo 500 metų sukaktuvių, nuo jo mirties, atminimui“, Vytauto Didžiojo ažuolą“⁷⁴, jį norėdami išrauti, to nepasisėkus padaryti, bandė nupjauti peiliu.

Vytauto Didžiojo mirties 500 metinės 1930 m. buvo plačiai minėtos visoje šalyje, jubiliejinių metų kampanija daugelyje Lietuvos vietovių paliko savo pėdsakus, „pradedant toponimika ir baigiant monumentais“⁷⁵. Vytauto simbolis pasitelktas „siekiant sustiprinti Lietuvos ir Klaipėdos vienybės ryšį“ Klaipėdos krašte: per įvairias krašto vietas gabentas Šaulių sąjungos vietos būrių lydimas Vytauto Didžiojo paveikslas⁷⁶. Tais metais šauliai sodino Klaipėdos krašte ir atminimo ažuolus, tarp jų ir Kukoruose (Kukoraičiuose)⁷⁷. Šio incidento kaltininkai taip pat buvo teisiami Apeliaciniuose Rūmuose Kaune, pripažįstant, kad jų veiksmai „niekino dalyką, brangintą ir gerbtą dėl jo simbolinės reikšmės lietuvių tautai ir Lietuvos Valstybei“, todėl yra įvykdytas nusikaltimas pagal Tautai ir valstybei saugoti įstatymo 27 ir 2 straipsnius⁷⁸. Nors kaltinamieji savo kaltę pripažino, teigdami, kad „prie ažuolėlio [...] nuėjo specialiai tuo tikslu, kad jį sunaikintų“, tačiau Rūmai konstatavo, jog „tas jų darbas buvo ne išdykavimo bei chuliganizmo apsireiškimas [...], bet iš anksto apgalvotas [...], ažuolas niekuo jiems nekliudė ir kaip medžiaga vargu ar jiems tiko. Kad tas ažuolas lietuviams turėjo simbolinę reikšmę ir todėl buvo ypatingai brangus ir jų gerbiamas bei saugomas, teisiamiesiems negalėjo būti nežinoma, nes jie yra vietiniai gyventojai“⁷⁹ ir visai ne kokie nors tamsuoliai, bet tik pasidavę svetimai įtakai žmonės⁸⁰, tad Apelia-

⁷² „Remiantis 1933 m. liepos 11 d. paskelbtu naujuoju Teismų santvarkos įstatymu, sukurta nauja institucija – Apeliaciniai Rūmai“, nagrinėję politines bylas. Žr.: ČERNEVIČIŪTĖ, S. Op. cit., p. 157.

⁷³ Apeliacinių Rūmų sprendimas, 1935-06-26. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 21, l. 35.

⁷⁴ Apeliacinių Rūmų prokuroro padėjėjo kaltinamas aktas Georgui Šneideraičiui ir Georgei Dišeraičiui, 1934-07-07. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 311, l. 5.

⁷⁵ MAČIULIS, Dangiras. Atminties kultūros raiška Šiaulių miesto kraštovaizdyje XX amžiuje. In *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminties kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*. Sud. A. NIKŽENTAITIS, Vilnius, 2011, p. 116.

⁷⁶ SAFRONOVAS, V. Op. cit., p. 136.

⁷⁷ Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos Šilutės rajono viršininko J. Andrašiūno raštas Apeliacinių Rūmų prokurorui, 1934-06-15. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 311, l. 7.

⁷⁸ Apeliacinių Rūmų sprendimas, 1934-10-01. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 311, l. 51–51a.

⁷⁹ Georgas Šneideraitis gyveno Šilutės apskrities Kukoraičių kaime, o Georgas Dišeraitis gretimame Mantvydų kaime. Žr.: Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos Šilutės rajono viršininko J. Andrašiūno raštas Šilutės valsčiaus Teismo pirmininkui, 1934-06-24. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 311, l. 20.

⁸⁰ Apeliacinių Rūmų sprendimas, 1934-10-01. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 311, l. 51a–52.

ciniai Rūmai 50 metų amžiaus Georą Šneideraitį ir 48 metų Georą Dišeraitį nubaudė kalėti po vienerius metus paprastajame kalėjime⁸¹.

1934 ir 1935 m. yra fiksuojami vietos vokiečių incidentai su Lietuvos kariuomenės kareiviais, dislokuotais Klaipėdos krašte⁸². Vienas jų įvyko 1934 m. Kulėsuose, tuometinio Pašyšių valsčiaus Šilutės apskrityje, kur buvo dislokuota 7-ojo PP 5-oji kuopa⁸³. Lapkričio 4 d. vakare Martos Jagst krautuvėje, „esant ten keliems kareiviams bei civiliams asmenims, Šermanas Gustavas, su jais kalbėdamas, pasakė: „Čia yra Klaipėdos kraštas, čia yra Vokietija ir Vokietija bus.“⁸⁴ Atvykus ltn. Baliui Matulevičiui, G. Šermanas sulaukytas ir atvesdintas į kuopos raštinę, apklausus dar kartą, pakartojęs antivalstybiškus pasakymus, tad tą pačią dieną jis buvęs perduotas policijai⁸⁵. Į šią 22 metų G. Šermano, gyvenusio Šilutės apskrities Gurgždžių kaime⁸⁶, bylą liudytojais Apeliacinių Rūmų posėdžio metu buvo įtraukti Kulėsuose tarnavę 7-ojo PP 5-osios kuopos kareiviai Antanas Aleksandravičius, Bronius Gurevičius, Juozas Lukauskas, Jonas Auksoraitis, Albertas Mikaločius, ltn. Antanas Verksnys ir ltn. Balys Matulevičius bei Pašyšių ir Gurgždžių kaimų gyventojai Gustavas Klaišius bei Johannas Zebautzakis⁸⁷, o nagrinėjant incidentą buvo apklausta ir daugiau liudytojų. Iš pirminės kvotos, kurią atliko Valstybės saugumo departamento Klaipėdos apygardos Šilutės rajono pareigūnas⁸⁸, paaiškėjo, kad viena iš G. Šermano antivalstybiškų šūkalojimų priežasčių buvusi ta, kad jis su kareiviu A. Mikaločiumi kalbėjęs vokiškai. Kitiems kareiviams perspėjus A. Mikaločių, kad jiems negalima su gyventojais kalbėti vokiškai, Šermanas ir pasakęs Klaipėdos kraštą esant Vokietija⁸⁹. Atkreiptinas dėmesys, jog tarp į šią bylą patekusių kareivių buvo ir du Klaipėdos krašto gyventojai A. Mikaločius ir Ervinas Manas⁹⁰, iš kurių kvotų išryškėjo, kad jie

⁸¹ Ibid., l. 87.

⁸² Lietuvos kariuomenės dislokavimas Klaipėdos krašte autonominio valdymo metais plačiau pakomentuotas 11 nuorodoje.

⁸³ Šaukiamų Rūmų posėdin asmenų sąrašas, [be datos]. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 7, l. 5.

⁸⁴ Apeliacinių Rūmų prokuroro padėjėjo kaltinamasis aktas Šermanui Gustavui, kalt. Tautai ir Valst. Saug. Įst. 15 ir 22§, 1934-12-11. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 7, l. 4-4a.

⁸⁵ Ibid., l. 4.

⁸⁶ Apeliacinių Rūmų sprendimas, 1935-02-27. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 7, l. 40.

⁸⁷ Šaukiamų Rūmų posėdin asmenų sąrašas, [be datos]. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 7, l. 5.

⁸⁸ Kareivius kvotė į Klaipėdos apygardą komandiruotas vachmistras Oskaras Benderas. Žr.: Liudininko kvotos protokolas, 1934-11-05. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 7, l. 67.

⁸⁹ Ibid., l. 68.

⁹⁰ Išskyrus vieną straipsnį (ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. Klaipėdiečiai Lietuvos kariuomenėje 1930–1939 metais. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*, 1989, t. 2 (107), p. 85–97), apie Klaipėdos krašto gyventojus, po 1923 m. tarnavusius Lietuvos kariuomenėje, šiuolaikinėje istoriografijoje mokslinių tyrimų stokojama. Toks tyrimas galėtų pateikti, kaip buvo siekiama per tokią tarnybą stiprinti klaipėdiškių valstybines nuostatas, apie jų bendravimą su Didžiosios Lietuvos lietuviais, atsiskleisčių dar vienu rakursu ir Lietuvos požiūris į Klaipėdos krašto specifiką, jos gyventojų kultūrinis ir mentalinius skirtumus nuo Didžiosios Lietuvos lietuvių. Lietuvos kariuomenės štabo III skyriaus dokumentai iliustruoja, jog klaipėdiškių tarnyba kariuomenėje buvo suvokiama kaip vienintelė galimybė stiprinti Klaipėdos krašto jaunuolių lietuviškumą. Buvo manoma, kad klaipėdiškius geriausiai būtų galima auklėti Kaune, parodant jiems muziejus, teatrą, kiną, nes Kaunas „gali kiek imponuoti kaip miestas, o jei paskirti [klaipėdiškius – S. P.] į tokius Varnius, tai

buvo laikomi ne itin lietuvybei atsidavusiais asmenimis. A. Mikaločius neigė tądien karčemoje kalbėjęs su G. Šermanu apie kariuomenės sudėtį ar turimus ginklus, bet pripažino, jog kareiviui Maleravičiui minėjęs, kad „gal atsitikt su Vokietija karas, todėl čia atsiųsta kariuomenė“, sakęs, jog „Hitleris ateis ir Klaipėdos kraštą užims“, o karčemos savininko sūnui, užėjusiam į kareivines lapkričio 3 d., parodęs šautuvą ir paprašęs jo nurašyti ir atnešti vokiškos dainos „Miškas taip gražiai ūžia“ žodžius⁹¹. Abu minėti kareiviai neigė, jog su G. Šermano pagalba jie norėję pabėgti iš kariuomenės⁹². Apie kvotos metu paaiškėjusį šių kareivių neleistiną elgesį – šautuvų ir kulkosvaidžių rodyimą pašaliniam asmeniui bei A. Mikaločiaus kalbas tarp kareivių, kad „tarp Lietuvos ir Vokietijos gali įvykti karas ir kad lenkai ir Hitleris užims Klaipėdos kraštą“, buvo pranešta pulko vadovybei⁹³, tačiau dokumentai nefiksuoja, ar minėti kareiviai buvo nubausti.

132

Kaltinamasis Šermanas tardymo metu neprisipažino vedęs agitaciją tarp kareivių, nes buvęs neblavus ir nieko neatsimenęs, tačiau jis kalbėjo apie savo aktyvią kultūrinę veiklą „Klaipėdos sporto sąjungoje“⁹⁴, straipsnių rašymą į „Lietuvos keleivį“, kas liudytų jo lietuviškas nuostatas⁹⁵. Visgi atlikęs pirminę kvotą Valstybės saugumo policijos Šilutės rajono viršininkas Maksas Kalvaitis pateikė G. Šermanui kaltinimą dėl agitacijos ir propagandos prieš Lietuvos valstybę ir lietuvių tautos interesus tarp kareivių, ir tai buvo pripažinta Tautai ir valstybei saugoti įstatymo 15 § pažeidimu; taip pat Šermanas buvo kaltinamas ir pagal šio įstatymo 22 §, kai tą pačių 1934 m. birželio 10 d. naktį ant Pašyšių kaime esančios pašto agentūros namo sienos „prie įeinamųjų durų išpaisė vokiečių nacionalsocialistų organizacijos „Hakenkreuz“ ženklą – svastiką ir užrašą „Heil Hitler“⁹⁶. Šie kaltinimai buvo palikti

jiems gali susidaryti blogas įspūdis ir apie visą Lietuvą, o to kaip tik reikia vengti“ (žr.: Klaipėdiečių naujokų įkadravimo klausimu, [be datos]. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 430, l. 175–177). Nors naujokai iš Klaipėdos krašto kasmet sudarydavo tik 6,7 % viso metinio naujokų kontingento (pvz., 1938 m. kariuomenėje tarnavo 452 klaipėdiškiai: *Ibid.*, l. 176), tačiau konstatuojama, kad „naujokai klaipėdiškiai savo fizinėmis savybėmis ir išsilavinimu stovi gerokai aukščiau bendro Lietuvos vidurkio“, [...] jie turi didelį palinkimą karo tarnybai, [...] yra kultūringi ir drausmingi“, o tarp klaipėdiškių esantis nemažas vokiečių tautybės skaičius neturi „svarbesnės neigiamos reikšmės taikos meto kariuomenei“. Žr.: Kariuomenės štabo III skyriaus samprotavimai klaipėdiečių karinės prievolės reikalu, 1939-01-24. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 430, l. 235–241.

⁹¹ Liudininko kvotos protokolas, 1934-11-05. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 7, l. 71–72.

⁹² *Ibid.*, l. 75a.

⁹³ Valstybės saugumo policijos Šilutės rajono viršininko Makso Kalvaičio pranešimas 5 pėstininkų pulko 1 kuopos vadui, 1934-11-24. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 7, l. 93.

⁹⁴ Klaipėdos krašto sporto sąjunga (*Memelländischer Sportbund*) buvo įsteigta 1924 m., jai priklausė 14 lietuvių ir vokiečių draugijų. Sąjunga 1926 m. įstojo į Lietuvos sporto lygą. 3–4-ojo dešimtmečių sandūroje didėjęs įtampai tarp vietos lietuvių ir vokiečių, 1931 m. vokiečiai įsteigė savo Klaipėdos krašto sporto sąjungą, kuri orientavosi į bendradarbiavimą su sporto organizacijomis Rytų Prūsijoje (plačiau žr.: ŽOS-TAUTAITĖ, Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992, p. 232–233). Kokiai sąjungai priklausė G. Šermanas, nėra žinoma.

⁹⁵ Kaltinamojo tardymo protokolas, 1934-11-10. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 7, l. 87–87a.

⁹⁶ Valstybės saugumo Policijos Šilutės rajono viršininko Makso Kalvaičio nutarimas, 1934-11-10. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 7, l. 86–86a.

ir Apeliacinių Rūmų prokuroro padėjėjo surašytame kaltinamajame akte⁹⁷, kuriuo remiantis Apeliaciniai Rūmai 1935 m. vasario 27 d. nubaudė šešis mėnesius kalėti paprastajame kalėjime⁹⁸.

Kur kas didesnio politinio rezonanso tarp Klaipėdos krašto įstaigų ir Lietuvos kariuomenės bei Vokietijos spaudoje sulaukė 3-iojo KP 3-iojo raitelių eskadrono, atkelto į Klaipėdos kraštą 1934 m. ir įkurdinto Katyčiuose, kareivių incidentai su miestelio vietos gyventojais⁹⁹. Eskadrono stovėjimo sąlygos Katyčiuose, anot eskadrono vado mjr. Juozo Prūsaičio, buvusios labai sunkios: „žmonės ir arkliai yra išmėtyti po visą bažnytkiemį net 19 vietų. Gyvena didžiumoj pas nepalankius mums piliečius. Nuo eskadrono atvykimo į Katyčius saugumo sumetimais nuo sutemų iki prašvitimo tenka siųsti patrulį, patruliuoti gatvėmis pagal užimtas eskadrono patalpas“¹⁰⁰. Pažymėta, kad nors vietos gyventojai į kareivius žiūrėjo su panieka, iki 1934 m. vasaros vidurio didesnių nesusipratimų buvo išvengta. Antrajame metų pusmetyje jau gausėjo patruliuojančių kareivių užkabinėjimų ir pašiepimų, vadinant juos ilgaplaukiais žemaičiais, skarmaliais, ilgaskverniais, nežinia ko čia šliaužiojančiais¹⁰¹, ar pasakymais, kad kareiviai su šalmais maną, jog „auksines karūnas užsidėję vaikščioja“¹⁰², patruliai būdavo apmėtomi akmenimis¹⁰³, įgulos kariai vadinami gyvulių vardais¹⁰⁴. Užgauliodavo dažniausiai patruliuojančius kareivius sekiodavę pusberniai¹⁰⁵. Katyčių valsčiaus viršaičio Prano Kesteniaus liudijimu, „iki atvykimo į Katyčius kariuomenei vokiečių gaujos vakarais net iki vidurnakčio ant tiek triukšmaudavo, kad net darydavo eisenas per gatves dainuodami hitlerininkiškas dainas ir grasindavo lietuviams visaip kolidami ir šmeiždami“¹⁰⁶. Įtampos tarp kareivių ir vietos gyventojų augo artėjant rinkimams į V Klaipėdos krašto seimelį, o šeštadienio vakare prieš rinkimus, 1935 m. rugsėjo 28 d., vienas vietos vokiečių pro atidarytą langą šovė į kabantį lietuvių plakatą „Lietuviai mes gimę ir lietuviai mes būsime“, kuris su skylė dar kabėjęs dvi dienas per visus rinkimus¹⁰⁷. Apogėjus pasiektas 1935 m. rugsėjo 29 d. rinkimų į V Klaipėdos

⁹⁷ Kaltinamasis aktas Šermanui Gustavui, kalt. Tautai ir Valst. saug. Įst. 15 ir 22§, 1934-12-11. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 7, l. 4–4a.

⁹⁸ Apeliacinių Rūmų sprendimas, 1935-02-27. LCVA, f. 932, ap. 1, b. 7, l. 40.

⁹⁹ Už nuorodą į archyvinis dokumentus apie vadinamuosius 1935 m. Katyčių incidentus dėkoju Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresniajam mokslo darbuotojui dr. Vytautui Jokubauskui.

¹⁰⁰ 3-iojo raitelių eskadrono vado mjr. J. Prūsaičio parodymai, 1935-11-10. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 60.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² 3-iojo KP 3-iojo raitelių eskadrono eilinio Antano Šimelio kvota, 1935-11-21. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 67.

¹⁰³ 3-iojo KP 3-iojo raitelių eskadrono grandinio Danieliaus Pupalaičio kvota, 1935-11-21. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 67a.

¹⁰⁴ 3-iojo raitelių eskadrono jaun. ltn. Antano Bražinsko parodymas, 1935-11-21. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 73.

¹⁰⁵ 3-iojo raitelių eskadrono jaun. ltn. Albino Lastausko parodymas, 1935-11-10. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 59.

¹⁰⁶ Katyčių valsčiaus viršaičio raštas 7-ojo PP II bataliono vadui kapitonui Bartkui, 1935-11-14. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 61.

¹⁰⁷ 3-iojo KP 3-iojo raitelių eskadrono grandinio Jono Mickevičiaus kvota, 1935-11-21. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 68.

krašto seimelį metu. Rinkimų būstinė buvo įrengta Katyčių mokykloje, rinkikų sąrašė buvo įrašyta 1 760 asmenų, jiems balsuoti mokykloje buvo „26 būdelės įtaisytos“¹⁰⁸.

Rinkimų dieną buvo jaučiama didžiulė įtampa tarp lietuvių ir vokiečių: sklidė įvairiausių gandų, kad „šį vakarą kas įvyks“, vietos gyventojas Peldžius išsitraukęs peilį ir grasinęs, jog šį vakarą išpjausią visus žemaičius¹⁰⁹. Visą dieną prie rinkimų būstinės būriavosi žmonės, daugiausia jaunuoliai „vokietininkai“. Vietos policija ir atsiųsti 5 pasienio policininkai nesugebėjo nuraminti žmonių, „vienam pasienio policininkui [Masiuliui] buvo nutraukta kepurė, supjaustyta peiliu ir kojomis sumindžiota“. Kaip liudijo Katyčių valsčiaus viršaitis, kuris buvo ir rinkimų komisijos pirmininkas, „prieš vakarą jau buvo visa turgaus aikštė apie mokyklą pilna žmonių ir girdėjosi didžiausias triukšmas ir įvairūs šūkavimai. [...] Daug buvo nepažįstamų, kurie turbūt iš kito valsčiaus čia atvykę norėjo triukšmauti. [...] nuo šitų jau vienas ir kitas įsigėręs ir dar bonką šnapso drauge atsigabenęs, vietoje gėrė ir kitiems davė“¹¹⁰. Kai 8 valandą vakare rinkimų komisijos pirmininkas paskelbė, kad rinkimai bus pratęsti nuo kitos dienos ryto, „minia apie 2 000 žmonių pradėjo su triukšmu ir grasinimais rinkimų komisijai laužtis per rinkimo buto duris“¹¹¹. Susidarius šiai nevaldomai situacijai, komisijos pirmininkas kreipėsi į eskadrono vadą padėti rinkimų komisijai suvaldyti įniršusią minią. Nepavykus iš karto telefonu susisiekti su 7-ojo PP vadu Tauragėje, nes Katyčiuose prie pašto buvo sugadinti telefono laidai¹¹² (ant jų buvo užmesti elektros laidai¹¹³), kavalerijos eskadrono vadas įsakė jaun. ltn. Antanui Sušinskui paimti 8 patrulius, išrikiuoti priešais minią, pareikalauti nelaužti rinkimų būstinės durų ir per 5 minutes išsivaikščioti. „Miniai nepaklusus ir pradėjus pašiepti stovinčius kareivius, 5 min. praėjus, jaun. ltn. A. Sušinskas davė įsakymą patruliui minią išvaikyti, naudojant karabinų buožes“, ir minia, nesužeidus nė vieno gyventojų, per keletą minučių buvo išsklaidyta (viso eskadrono išvesti į gatves nereikėjo), o vėliau apie tokį patrulių ir civilių susidūrimą 3-iojo KavE vadas J. Prūsaitis informavo 7-ojo PP vadą¹¹⁴.

Reaguodamas į vietos vokiečių skundus dėl šio įvykio Pagėgių apskrities viršininkui, Klaipėdos krašto direktorijai, Klaipėdos krašto komendantas pulkininkas Raimundas Liormanas siuntė oficialią užklausą 3-iojo KP vadui mjr. Antanui Rėklaičiui, siekdamas išsiaiškinti, kieno įsakymu kariuomenė pavartojo jėgą ir ar ji buvo reikalinga

¹⁰⁸ Katyčių valsčiaus viršaičio raštas Pagėgių apskrities viršininkui, 1935-10-11. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 83.

¹⁰⁹ Saugumo policijos Usėnų rajono viršininko J. Trakio parodymas, 1935-11-26. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 81a.

¹¹⁰ Katyčių valsčiaus viršaičio raštas Pagėgių apskrities viršininkui, 1935-10-11. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 84.

¹¹¹ 3-iojo KP 3-iojo raitelių eskadrono vado mjr. J. Prūsaičio raportas, 1935-10-26. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 25.

¹¹² 3-iojo KP 3-iojo raitelių eskadrono mjr. J. Prūsaičio kvota, 1935-11-21. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 69a.

¹¹³ 3-iojo KP 3-iojo raitelių eskadrono jaun. ltn. A. Lastausko kvota, 1935-11-21. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 71a.

¹¹⁴ 3-iojo KP 3-iojo raitelių eskadrono vado mjr. J. Prūsaičio raportas, 1935-10-26. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 25–25a.

toje situacijoje¹¹⁵, tačiau jos panaudojimas, kaip galima spręsti iš 3-iojo KavE vado raporto, buvo neišvengiamas¹¹⁶.

V krašto seimelio rinkimus laimėjus vokiečių Vienybės sąrašo (*Einheitsliste*) atstovams¹¹⁷, „vokietininkai smarkiai sustiprino savo akciją prieš Katyčiuose stovinčius karius [...]. Vietiniai vokietininkai labai planingai ir apgalvotai šią savo akciją varo, patys tyčia sudarydami tokias aplinkybes, kad kariams tenka vienu ar kitu būdu į vokietininkų poelgius reaguoti. Teisėtus karių veiksmus, kuriuos vokietininkai savo poelgiais tyčia iššaukia, patys vokietininkai, veikdami bendrai susitarę, išpučia ir perdeda turėdami tikslo žeminti ir šmeižti [Lietuvos] kariuomenės vardą“¹¹⁸. Vienas pirmųjų incidentų po rinkimų įvyko jau spalio 2 d. naktį, kai vokiečiai į jaun. ltn. Antano Bražinsko gyvenamojo kambario langus pradėję šviesti elektros lempučių. Jaun. ltn. A. Bražinskui atidarius langą ir paprašius nueiti, asmenys nepakluso, tada karininkas du kartus šovęs į orą, norėdamas iškviesti patrulius¹¹⁹, nes švilpukais iškviesti patrulius nebuvo galimybės, „kadangi kai kurie vokietininkai turi švilpukus ir tyčia klaidina patrulius“¹²⁰.

Dėl kareivių elgesio plataus rezonanso sulaukė du Katyčių gyventojų skundai, kurie būdavo siunčiami ne eskadrono vadui mjr. J. Prūsaičiui, bet „tiesiog [Klaipėdos krašto] Gubernatoriui, [Klaipėdos krašto] Komendantui ir Krašto Apsaugos Ministeriui“¹²¹, siekiant neva dėl nevaldomos miestelyje tautinės įtampos atkreipti aukščiausiųjų valdžios institucijų dėmesį.

Katyčių gyventoja Berta Krüger spalio 23 d. skunde išdėstė, jog spalio 22 d. po pietų jos sūnų Evaldą Krügerį, einantį į bažnyčią skambinti varpais, sutiko jaun. ltn. A. Sušinskas ir nusivedė į raštinę. Ten E. Krügeris buvo klausinėjamas, ką žmonės kalba apie rinkimų dieną įvykusius įvykius, jam neatsakius, jaun. ltn. A. Sušinskas jį mušęs kardu ir lazda, kiti kareiviai jį parvertę ant žemės ir spardę kojomis. E. Krügeris buvo mušamas iki sąmonės netekimo, atsipeikėjęs jaun. ltn. A. Sušinskas, kuris „rodė esąs girtas“, jam grasindamas revolveriu, liepęs pasirašyti kažkokį protokolą. Kadangi tekstas buvo neįskaitomas, E. Krügeris nepasirašęs, tada jis buvęs išspirtas iš raštinės. Skunde reikalauta kuo griežčiausiai nubausti jaun. ltn. A. Sušinską¹²². Kitas Katy-

¹¹⁵ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos Klaipėdos krašto komendanto pulkininko Raimundo Liormano raštas 3-iojo KP vadui, 1935-10-14. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 24.

¹¹⁶ 3-iojo KP 3-iojo raitelių eskadrono vado mjr. J. Prūsaičio raportas, 1935-10-26. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 25–25a.

¹¹⁷ Iš 29 Seimelio mandatų šis sąrašas gavo 24 vietas, lietuvių sąrašai – tik penkias. Žr. ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 250.

¹¹⁸ 3-iojo KP vado mjr. A. Rėklaičio raportas Kavalerijos viršininkui, 1935-10-30. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 26.

¹¹⁹ 3-iojo raitelių eskadrono jaun. ltn. A. Lastausko kvota, 1935-11-21. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 71a.

¹²⁰ 3-iojo raitelių eskadrono jaun. ltn. A. Bražinsko parodymas, 1935-11-21. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 73a.

¹²¹ Kavalerijos viršininko raportas Kariuomenės vadui, 1935-11-07. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 11.

¹²² Bertos Krüger skundas Klaipėdos krašto Gubernatoriui, 1935-10-23. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 21.

čių gyventojas kepėjas Ernstas Detlefsas spalio 25 d. skunde kaltino kareivius, kurie spalio 22 d. vakare sulaikė gyventoją Richardą Prūsą, dirbusį pas E. Detlefsą ir išėjusį į greta esantį Nauburo restoraną parsinešti papirosų. R. Prūsas, „nenorėdamas su šautuvo buože muštas būti, kas jau čionai dažnai atsitiko, kad nekalti piliečiai kareivių mušami buvo“, parbėgo atgal į E. Detlefso butą, o po kurio laiko vidun pradėjo veržtis ir kareiviai, įstumdami tarpdurin karabiną su durtuvu, kuris, traukiant karabiną atgal, nukrito ir liko kambaryje. Kitą rytą kareiviai grįžę atgalios, reikalaudami atiduoti durtuvą. Skunde E. Detlefsas reikalavo kareivius „aštriai nubausti“, nes „vakare sutemus nei vienas vyriškas asmuo daugiau nebedrįsta ant gatvės pasirodyti, bijodamas kareivių muštas būti“¹²³.

Gavus skundus, 3-iojo KP vado mjr. A. Rėklaičio įsakymu, to paties pulko kapitonas Jonas Kaminskas atliko B. Krüger skunde minimų asmenų¹²⁴, kareivių¹²⁵ ir kitų liudininkų¹²⁶ kvotas. Iš jų paaiškėjo, kad Ernstas Krügeris buvo „hitleriškai-vokiško nusistatymo, ir kas lietuviška, tai stengiasi paneigdamas pajuokti“¹²⁷, priklausė Katyčių „Sportvereino“ organizacijai, kurios visi nariai yra priešvalstybinio nusistatymo“¹²⁸, o skundas dėl jo sumušimo buvo specialiai nukreiptas prieš jaun. ltn. A. Sušinską, kurio „po rinkiminių triukšmadarių išskirstymo vokiečiai labai neapkenčia ir kiekvienu momentu norėtų, kad jis iš Katyčių būtų iškeltas“¹²⁹. Kaip pažymėjo 3-iojo KP vadas mjr. A. Rėklaitis kavalerijos viršininkui, E. Krügerio parodymai yra melagingi, nes jeigu būtų ėjęs į bažnyčią, nebūtų atsidūręs prie eskadrono krautuvės, vedamas į eskadrono raštinę jis norėjo pabėgti, tad jaun. pusk. Jokūbas Jagutis jam sudavė porą „kirčių į veidą [...]“, jis „tū smūgių laukė ir norėjo, kad vėliau turėtų bent kiek pagrindo eiti pas gydytoją [...] ir tuo būdu provokatoriškai tapti vokietininkų kankiniu“¹³⁰, raštinėje jo niekas nemušęs, o po trumpo pokalbio jaun. ltn. A. Sušinskas jį išleidęs namo. Vėliau, gruodžio 16 d., B. Krüger pateikė prašymą Klaipėdos krašto komendantui, kad už sūnaus sumušimą iš jaun. ltn. A. Sušinsko būtų išieškota 200 litų¹³¹, tačiau

¹²³ Ernesto Detlefso skundas Klaipėdos krašto komendantui, 1935-10-25. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 10.

¹²⁴ Buvo apklausta Berta Krüger ir jos sūnus Ernst. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 31–32.

¹²⁵ Buvo apklaustas 3-iojo KP 3-iojo raitelių eskadrono jaun. puskarininkis Jokūbas Jagutis, 3-iojo raitelių eskadrono grandinis Romualdas Janušauskas (*LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 32a–33); 3-iojo raitelių eskadrono vachmistras R. Vaitkevičius, to paties eskadrono jaun. ltn. Antanas Sušinskas, jaun. ltn. A. Bražinskas, jaun. ltn. A. Lastauskas (*LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 33a–36).

¹²⁶ Buvo apklausti: Krügerio kaimynas Andrius Stakelys (*LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 33), Katyčių pašto viršininkas Kazys Utakis (*LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 37), Katyčių pašto prižiūrėtojas Balys Jurgelėnas (*LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 38), Katyčių valsčiaus viršaitis Pranas Kestenius (*LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 39).

¹²⁷ Andriaus Stakelio parodymai, 1935-10-27. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 33.

¹²⁸ Katyčių valsčiaus viršaičio Prano Kesteniaus parodymas, [be datos]. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 39.

¹²⁹ Katyčių pašto viršininko Kazio Utakio parodymas, 1935-10-27. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 37.

¹³⁰ 3-iojo KP vado mjr. A. Rėklaičio raportas Kavalerijos viršininkui, 1935-10-30. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 26.

¹³¹ Bertos Krüger prašymas Klaipėdos krašto komendantui, 1935-12-16. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 96.

ieškiny s nebuvo patenkintas, nes atlikta kvota nepatvirtino Bertos Krüger sūnaus sumušimo fakto¹³².

Ernsto Detlefso skundą tyrė 3-iojo raitelių eskadrono jaun. ltn. A. Lastauskas ir 7-ojo PP kapitonas Bartkus¹³³. Tiek skundo autorius E. Detlefsas, tiek minimas Richardas Prūsas jau iki šio incidento buvo žinomi savo priešvalstybiniais veiksmais ir už juos bausti: E. Detlefsas „už vienos gyventojų dalies kiršinimą prieš kitą“ buvo nubaustas Apeliacinių Rūmų ir Klaipėdos krašto komendanto po dvi savaites arešto¹³⁴, o vairuotojas Richardas Prūsas baustas Klaipėdos krašto komendanto „už Hakenkreuco pavidalu iškeptą pyragaitį 14 parų arešto ir už vienos gyventojų dalies kiršinimą prieš kitą 4 savait. arešto“¹³⁵. Kvotos metu jie tvirtinę tuos pačius skunde minimus faktus apie juos užpuolusius ir į Detlefso kepyklą norėjusius įsiveržti kareivius, nors tą vakarą R. Prūsas pats išprovokavo konfliktingą situaciją, kai išėjęs iš Detlefso kepyklos apšvietė kišenine elektros lempute patruliuojančius kareivius ir jų viršininką jaun. pusk. Antaną Marcinkevičių. Norėjęs R. Prūsą sulaikyti, jis pabėgęs ir užsidaręs Detlefso kepykloje, į kurią norėję patekti ir patruliai¹³⁶. Kapitono Bartkaus kvotos apibendrinime 7-ojo PP vadui buvo konstatuota, jog kvotos nebuvo galima užbaigti, nes Detlefso skunde minimi patruliai spalio 29 d. buvo paleisti į atsargą: jaun. pusk. A. Marcinkevičius į Alytaus apskritį, o eilinis Eduardas Venckaitis į Kauno apskritį. Konstatuota, jog skundai apie kareivių mušamus vietas gyventojus yra „tikras mūsų kariuomenės šmeižimas“, nes to nematė „net ir pats skundo davėjas“. Kita vertus, kapitonas akcentavo, jog ir „mūsų patrulininkai ne visai kariškumo atžvilgiu garbingai pasielgę, palikdami ginklą [karabino durtuvą – S. P.] priešo bute“¹³⁷.

Pažymėtina, kad skundai prieš Katyčiuose stovėjusius Lietuvos kareivius neapsiribojo minėtais dviem atvejais. Spalio pabaigoje – lapkričio pradžioje buvo parašyti skundai ir Pagėgių apskrities Seimeliui bei Klaipėdos krašto direktorijai. Juose minima, kad spalio 22 d. vakarą įvyko ne tik Detlefso minėtas incidentas, teigiama, kad praėjus kelioms dienoms po Seimelio rinkimų kareiviai užpuolė staliaus sūnus Siegfriedą ir Wernerį Schulzus bei staliaus padėjėją Friedrichą Kauschą, spalio 22 d. vakare mokiniui Gewinnus, einančiam sportuoti, kareivis grasino karabinu, laimei,

¹³² 3-iojo KP vado plk. ltn. A. Rėklaičio raportas Kavalerijos viršininkui, 1936-01-08. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 92.

¹³³ Buvo apklausti Ernstas Detlefsas, Richardas Nausėdas, Petras Bružas, Richardas Prūsas (*LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 44–45, 54–55a), Emilis Bekeraitis, Heinrichas Bendikas, Marta Detlefs (*LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 56–57a). Parodymus davė 3-iojo raitelių eskadrono jaun. ltn. A. Lastauskas, 3-iojo KP technikos eskadrono vyresnysis pusk. Robertas Žukas, 3-iojo KP vadas mjr. J. Prūsaitis (*LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 46, 58–60), raštu savo parodymus ir nuomonę apie susidariusią situaciją kapitonui Bartkui pateikė Katyčių valsčiaus viršaitis (*LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 61).

¹³⁴ Ernsto Detlefso kvota, 1935-11-09. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 54.

¹³⁵ Richardo Prūso kvota, 1935-11-09. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 55.

¹³⁶ 3-iojo raitelių eskadrono jaun. ltn. A. Lastausko parodymas, 1935-11-10. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 59.

¹³⁷ Kapitono Bartkaus raportas Pulko vadui, 1935-11-16. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 51–52.

jaunuoliui pavykę pasislėpti Nauburo restorano koridoriuje, minima, kad tą patį vakarą patroliai sumušė du kalvio padėjėjus, nes jie kalbėję vokiškai¹³⁸. Dar daugiau kareivių „savivalės“ faktų minima 29 Katyčių gyventojų pasirašytame 1935 m. lapkričio 1 d. skunde Klaipėdos krašto direktorijai, kuriame buvo išvardytos ir rugsėjo 29 d. nukentėjusių nuo kareivių vietos gyventojų pavardės, paminėti vairuotojo Broszkus sulaikymas spalio 13 d. vakare, darbininko Šimkaus, kuris „ramiai ėjo keliu“ sumušimas karabinu spalio 19 d. vakarą. Skunde teigiama, kad vietos gyventojai yra labai įbauginti, bijo dėl savo saugumo, o *Joneleit* firmos iš Klaipėdos atstovas, išgirdęs apie visus neramumus, net išvykęs iš Katyčių ir nakvojęs Pagėgiuose¹³⁹.

Lietuvos kariuomenei išsamiai ištyrus B. Krügerio ir E. Detlefso skundus, buvo suvoktas jų provokacinis turinys, nukreiptas tiek prieš kareivius, tiek ir prieš Lietuvą, tačiau nebuvo negalima imtis vidinių priemonių situacijai suvaldyti, nes apie tai jau buvo pranešama ir per Vokietijos radiją bei pylėsi komentarai vokiškoje spaudoje¹⁴⁰. Klaipėdos krašto komendantas, lapkričio 5 d. nuvykęs į Katyčius ir pasikalbėjęs su įvairiais asmenimis, konstatavo, jog „pasitvirtino dalinai skundo turinys“, nes kariuomenės įsikišimas palaikant tvarką rinkimų dieną buvo nereikalingas ir tai „dar daugiau pablogino santykius tarp vietos gyventojų ir eskadrono“¹⁴¹, jaun. ltn. A. Bražinskas naktį šovęs be svarbaus reikalo, nes nesivadovavo „Respublikos Prezidento žodžiais dėl ginklo vartojimo: be reikalo nekelk, be garbės nenuleisk“¹⁴², o E. Kriugeris „nekaltai nukentėjo, nes stovėjimas prie kareivių valgyklos [...] nėra nusikaltimas“¹⁴³. Komendanto nuomone, kariuomenė turi jaustis ne kaip „karo veiksmų zonoje, o taikos apystovose“ ir su gyventojais elgtis mandagiai, nes tuomet bus gerbiama ir visa kariuomenė¹⁴⁴.

Visą lapkričio mėnesį tęsėsi minėtų incidentų tyrimas, kurį apibendrindamas 7-ojo PP mjr. Vladas Stanulis pulko vadui pateikė išvadą, jog jaun. ltn. A. Bražinskas pasielgęs neteisėtai gal ir dėl savo nepatirties, nes Katyčiuose tarnavo tik nuo rugsėjo 29 d., tačiau gyventojai nuo kareivių nėra nukentėję, o „nuolatiniai kiršintojai [...], kurie dirba už svetimus pinigus, patys iššaukia incidentus tyčiodamiesi ir užgauliodami kareivius [...], turėdami tikslą drumsti vietinių gyventojų ramybę“, ir siūlė baus-

¹³⁸ Coadjuthen, 1935-10-27. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 4–4a.

¹³⁹ An das Direktorium des Memelgebiets, 1935-11-01. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 5–6.

¹⁴⁰ Vokiečių radijo 1935-10-26 d. pranešime daugiausia buvo kalbama apie rinkimų dieną įvykusį incidentą ir Krügerio sumušimą kaip lietuvių atsilyginimą „už gerus rinkimus“ (LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 17). „Königsberger Allgemeine Zeitung“ spalio pabaigoje buvo pasakojami jau minėti iki to laiko susidūrimai (LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 18).

¹⁴¹ Klaipėdos krašto komendanto raportas III pėstininkų divizijos vadui, 1935-11-08. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 66.

¹⁴² Ibid., l. 66–66a.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Klaipėdos krašto komendanto raportas III pėstininkų divizijos vadui, 1935-11-08. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 66a.

ti ne tik eskadrono karius, bet ir skundų pareiškėjus už melagingas ir nepagrįstas žinias¹⁴⁵.

Dar vykstant incidentų aiškinimuisi, lapkričio 14 d. kariuomenės štabo viršininko slaptame rašte buvo konstatuota, kad vietos gyventojai įvairiais būdais bando išprovokuoti karininkus ir kareivius, kad „vėliau tą galima būtų iškelti visoje plotmėje viešai, išpūsti ir tuo patenkinti kaimyninės valstybės propagandos organų aistras“. Siekdamas išvengti nesusipratimų su civiliais asmenimis, kariuomenės vadas įsakė Klaipėdos krašte stovinčių dalių karininkams ir kareiviams „visur sąmoningai vengti įvairių asmeniškų santykių ir viešų susidūrimų su vietos išsišokėliais“, pastebėjus tokius išsišokimus arba norą sukelti incidentą, „pranešti apie nusižengėlius vietos policijos organams arba apskrities komendantui“, o kilus nesusipratimų, juos kuo greičiau „kvotos keliu išsiaiškinti ir prasižengėlius nubausti“¹⁴⁶. Vėliau šis raštas buvo papildytas įsakymu 3-iojo KP jaun. ltn. Antaną Sušinską perkelti iš eskadrono Katyčiuose į eskadroną Tauragėje ir pakartotiniu oficialiu įspėjimu 3-iojo raitelių eskadrono karininkams ir puskarininkiams vengti „įvairių asmeniškų santykių ir viešų susidūrimų su vietos gyventojais“¹⁴⁷.

Paskutinių autonominio Klaipėdos krašto metų įtampos

4-ajame dešimtmetyje dėl įtemptų Lietuvos ir Vokietijos santykių kovojant dėl Klaipėdos krašto¹⁴⁸, ypač po karo padėties panaikinimo, „lietuvių padėtis Klaipėdos krašte tapo beviltiška“¹⁴⁹, tad akivaizdu, kad Klaipėdos XX šaulių rinktinės narių, atstovavusių Didžiosios Lietuvos kultūriniam laukui, situacija ir jų santykiai su kitais krašto gyventojais blogėjo. Tačiau analizuojant vokiškumo įsigalėjimą Klaipėdos krašte, būtina akcentuoti, jog tam turėjo įtakos ne tik Lietuvos ir Vokietijos įtampos, bet ir Lietuvos vyriausybės politika Klaipėdos krašte, kėlusį vietos gyventojų lietuvininkų nepasitenkinimą Didžiosios Lietuvos lietuviais¹⁵⁰. Kultūrinėje ir visuomeninėje veikloje dalyvavusių lietuvininkų nuoskaudos dėl bendravimo su lietuviais ryškėjo jau nuo pat pirmųjų autonominio krašto gyvavimo metų: „po susijungimo mūsų krašto su tėvyne Lietuva iš pat pradžių pradėjo reikštis mūsų tarpe, t. y. tarp mažlietuvių ir

¹⁴⁵ 7-ojo PP mjr. Vlodo Stanulio vykdytos kvotos išvada pulko vadui, 1935-11-21. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 76-77.

¹⁴⁶ Kariuomenės štabo viršininko slaptas raštas, 1935-11-14. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 7.

¹⁴⁷ Kariuomenės štabo viršininko slaptas raštas kavalerijos viršininkui, 1935-12-07. LCVA, f. 929, ap. 4, b. 630, l. 1.

¹⁴⁸ Plačiau žr.: TAUBER, J. Klaipėdos kraštas Lietuvos valdžioje..., p. 179-229.

¹⁴⁹ Ibid., p. 219.

¹⁵⁰ Plačiau apie lietuvių ir didlietuvių nesutarimus žr.: TAUBER, J. Klaipėdos kraštas Lietuvos valdžioje..., p. 187-193; POCYTĖ, S. Klaipėdiškių / lietuvininkų ir didlietuvių sugyvenimas...

didlietuvių, koks tai prarajus, kuris vis augo¹⁵¹. 1931 m. lietuvininkų veikėjai konstatavo, kad „šimtmečiais toli nužengėme vieni nuo kitų, taip kad ir šiandien mes dar vieni kitų nesuprantame“, o lietuvininkai dėl vykdytos Lietuvos politikos turėjo atsisakyti to, kas klaipėdietiška, ir taikytis „net prie atkeltų valdininkų, kurie nebuvo aukštos, net įžeidžiančios, nuomonės apie vietos lietuvininkus, kai tų pat metų Visuomenės sąjungos susirinkime atsargos pulkininkas, „Lietuvos eksporto“ direktorius Grudzinskas prūsų lietuvius išvadino bemoksliais, neišmanėliais, beraščiais“¹⁵². Vietos lietuvininkai nerimavo, jog „Klaipėdos kraštą norima kolonizuoti atkeliamais valdininkais iš Didž-Lietuvos [...], [kurie] sudaro [...] kaip ir konkurenciją prūsų lietuvių inteligencijai“¹⁵³. Su nuoskauda kalbėta, kad Klaipėdoje Centro valdžios įstaigose net tarnai ir sargai ne iš Klaipėdos krašto¹⁵⁴, o 1933 m. pradėjusioje veikti Klaipėdos Raudonojo Kryžiaus ligoninėje „visos vietos, pradedant aukštuoju personalu ir baigiant sargu bei gatvės šlavėju, [...] paskirstytos žmonėms iš Didžiosios Lietuvos“¹⁵⁵. Būtina pabrėžti, jog lietuviai į lietuvininkus žiūrėjo kaip į nepatikimus tautiškai asmenis dėl jų protestantiško tikėjimo, nes „kur mažlietuviai Aukščiausiasį garbina – čia didlietuviai neateina“¹⁵⁶. Lietuvininkus nuo Lietuvos tolino ne tik tokia nepasitikėjimo jų atžvilgiu politika, bet ir neigiamas didlietuvių įvaizdis dėl jų elgesio ar bendros kultūros. Atvykę didlietuviai buvo dažniausiai paskiriami dirbti Centro įstaigų tarnautojais, jie priklausę įvairioms lietuviškoms organizacijoms, tarp jų ir LŠS. Apie nederamą tarnautojų iš Didžiosios Lietuvos elgesį dažnai buvo užsimenama ir Centro įstaigų korespondencijoje.

1933 m. pranešta, jog „Nidos rajono ribose Nidos muitinės viršininkas Gvildys darbo metu viešojoje vietoje skaldo malkas apsirengęs [...] uniformine Lietuvos muitininko kepure, vokiečių kareivišku munduru ir tokiu pat šineliu, paprastomis gerokai aplopytomis kelnėmis, apsiavęs baltomis kojineis, užtrauktomis ant kelnų, ir klumpėmis. Tokia uniforma sukėlė valdininkų tarpe juoką“¹⁵⁷, o „Bitėnų rajone yra žinių, kad Bitežerių pereinamojo punkto v-kas [viršininkas – S. P.] Šonelis ir Šereitlaukių muitinės viršininkas Ozelis nuolat girtuokliauja ir turi ryšių su žymesniais čia gyvenančiais hitlerininkais“¹⁵⁸. Netrūko raportų ir apie LŠS narių nederamą elgesį. 1938 m. pabaigoje Klaipėdos miesto gyventoja Marytė Petrauskienė skundėsi, kad jos bute gyvenęs Dariaus ir Girėno būrio šaulys Valerijonas Sutkus susiginčijęs dėl kelių sal-

¹⁵¹ Mažosios Lietuvos lietuvių veikėjų draugijos referatas, 1931-08-27. LCVA, f. 923, ap., 1, b. 752, l. 572.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid., l. 575.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ *Pro Memoria*, Kaunas, 1935-01-13. LCVA, f. 923, ap., 1, b. 752, l. 568.

¹⁵⁶ Lietuvos nepriklausomybės 15 metų sukaktuvių dieną A. Baltrio raštas Klaipėdos krašto gubernatoriui, [be datos]. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 752, l. 484.

¹⁵⁷ Klaipėdos krašto pasienio policijos vado *Pro Memoria* Krašto gubernatoriui, 1933-03-27. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 752, l. 401.

¹⁵⁸ Santrauka periodinių žinių apie padėtį pasienyje Klaipėdos krašte, 1933-02-20. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 752, l. 414.

dainių ir sumušęs jos dukterį Janiną Stankutę, o ją pačią „iškoliojo, dorą žeminančiais žodžiais“¹⁵⁹. 1939 m. pradžioje Klaipėdos geležinkelio stotyje buvo sulaukytas girtas uniformuotas 46 būrio šaulys Domininkas Jocevičius, kuris norėjęs važiuoti į Kretingą, įlipęs į vagoną „triukšmavo, dainavo rusiškas dorą įžeidžiančias daineles tarp jaunų moksleivių“. Dėl tokio elgesio jis buvo jėga atvesdintas į policijos nuovadą ir perduotas Klaipėdos miesto šaulių bataliono vadui¹⁶⁰, uždarytas įgulos daboklėje¹⁶¹, be to, už tokį žeminantį šaulio elgesį D. Jocevičiui XX rinktinės vadas uždraudė dėvėti šaulių uniformą du mėnesius¹⁶². Lygiai ta pačia bausme buvo nubaustas¹⁶³ ir 50-ojo būrio šaulys B. Rutkauskas, kuris, dėvėdamas šaulio uniformą, Klaipėdos „geležinkelio stotyje triukšmavo, keikė ir rusiškai dainavo“, ir už tai uždarytas įgulos daboklėje¹⁶⁴.

Nekelia abejonų, kad tokie šaulių prasižengimai tik dar labiau silpnino Lietuvos pozicijas Klaipėdos krašte, o LŠS nariai sulaukdavo ir grasinimų fiziniu susidorojimu.

1938 m. lapkričio 21 d. 46-ojo šaulių būrio narys Jonas Mertinaitis važiuojantis dviračiu buvo sustabdytas nepažįstamo asmens, kuris grasino su juo sveikintis vokiškai (Heil Hitler)¹⁶⁵. Panašią situaciją liudijo ir 37-ojo Kavolių šaulių būrio kandidatas Jonas Kočinas, kurį Pagėgių apskrityje 1938 m. lapkričio 30 d. sustabdęs nepažįstamas taip pat liepęs iškelti ranką ir vokiškai sveikintis, šauliui nesutikus, jam buvo pradėta grasinti ginklu, kurį J. Kočinas atėmęs ir kaip įrodymą pristatęs būrio vadui¹⁶⁶. 35-ojo Lauksargių šaulių būrio vadas 1939 m. pradžioje raportavo, jog vietos *Ordnungsdiens-to*¹⁶⁷ būrio nariai, po karinių pratybų paviešėję vietos Klinkerio karčemoje, grįždami namo, užsuko pas „šaulį ats. j. leit. Lėdeną Juozą, su kumščiu trenkė į lango rėmus“ ir šaukė „Žemaičiai, lauk“¹⁶⁸. 43-iojo Jono Budrio Juodkrantės būrio šaulys Antanas Bladžianauskas raporte būrio vadui informavo, kad 1939 m. vasario 16 d. prie savo

¹⁵⁹ Marytės Petrauskienės skundas XX Klaipėdos šaulių rinktinės vadui, 1939-01-10. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4561, l. 46–46a.

¹⁶⁰ Geležinkelių policijos Klaipėdos nuovados policininko Antano Lukausko raportas Klaipėdos nuovados viršininkui, 1939-01-14. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4561, l. 46–46a.

¹⁶¹ XX šaulių rinktinės Klaipėdos miesto bataliono vado raportas XX šaulių rinktinės vadui, 1939-01-15. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4561, l. 45.

¹⁶² XX Klaipėdos šaulių rinktinės vado pulkininko Andrašūno įsakymas nr. 3, 1939-01-24. LCVA, nekatalogizuota byla *Lietuvos šaulių Sąjunga. XX Klaipėdos šaulių Rinktinės byla Nr. 1b: Įsakymai XX Klaipėdos šaulių Rinktinei, 1939-01-04 – 1939-02-24* (toliau LŠS nek. byla 1b), l. 5a.

¹⁶³ XX Klaipėdos šaulių rinktinės vado pulkininko Andrašūno įsakymas nr. 10, 1939-02-24. LCVA, LŠS nek. byla 1b, l. 13a.

¹⁶⁴ Šaulių rinktinės štabo budinčio karininko ats. jaun. ltn. V. Kudirkos raportas Rinktinės vadui, 1939-02-11. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4561, l. 53.

¹⁶⁵ Jono Mertinaičio raportas 46-o būrio vadui, 1938-11-28. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4548, l. 2.

¹⁶⁶ Šaulių kandidato Jono Kočino prašymas 37-o Kavolių šaulių būrio vadui, [be datos]. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4548, l. 4.

¹⁶⁷ Pronacinė tvarkos tarnybos būrių organizacija Klaipėdos krašte įsteigta Ernesto Neumanno įsakymu 1938 m. lapkričio 5 d. Žr.: SAFRONOVAS, V. Op. cit., p. 79–80.

¹⁶⁸ 35-o Lauksargių šaulių būrio vado raportas XX rinktinės štabui, 1939-01-11. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4548, l. 12.

gyvenamo buto pakeltą tautinę vėliavą buto savininkas Sakuhtas nukabino ir numetė pareiškęs, kad „prie savo buto lietuviškos vėliavos iškabinti neleisias“¹⁶⁹. Tą pačią dieną Juodkrantėje norėta nuplėšti vėliavą ir nuo šaulio A. Pažusinsko buto, tačiau buto savininkas Fritzas Peleikis po apsižodžiavimo su šauliu, jo žmona ir kaimyne Jankauskiene pasišalinęs¹⁷⁰. Fiksuoti incidentai ir Smalininkuose, kuriuose vietos vokiečiai sunaikino Smalininkų uoste šaulių įrengtą čiuožyklą¹⁷¹, o naktį į vasario 22 d. turgavietėje sulaužė ir į tris gabalus suplėšė šauliams priklausiusį stiebą, „ant kurio iškilmių dienomis buvo iškeliami tautinė vėliava“¹⁷².

Kaip minėta, netrūko ir grasinimų šauliams fiziniu susidorojimu. 10-ojo Plaškių būrio šaulys Maksas Kujus iš Galzdonų 1938 m. lapkričio 20 d. ginčo su vietos mokytoju Richardu Grygužiu, kuris „yra pasidaręs didis vokiečių veikėjis“, metu išgirdęs, jog ateityje visiems šauliams bus nupjautos galvos (orig. – *abgesägt*)¹⁷³, o Lumpėnų pašto agentūros laiškinių Zaveckis agitavo kai kuriuos vietos šaulius išstoti iš Šaulių sąjungos, nes „tuoj ateisias Hitleris ir visus buvusius šaulių eilėse išpjausias“¹⁷⁴.

Lietuvos kapituliacinę poziciją prieš tokį vokiečių elgesį liudytų 1939 m. pradžioje Lietuvos kariuomenės vado brigados generolo Stasio Raštikio nurodymas „klaipėdiečių sveikinimasi pakeliant ranką ir tariant „Heil“ laikyti vietos gyventojų sveikinimosi papročiu ir į tokį sveikinimasi, esant su uniforma, atsakyti pagal statutą, o esant civiliais drabužiais, taip, kaip Didžiojoje Lietuvoje priimta arba pagal klaipėdiečių paprotį“¹⁷⁵. Tuo pat metu XX Klaipėdos rinktinės vadas įsakymu šauliams priminęs: „būdami civiliniuose drabužiuose, šautuvų nenešioti, ir jei šautuvas į nario liudijimą neįrašytas, pas save privačiuose butuose, kad ir laikinai, nelaikyti“¹⁷⁶.

Kas dieną vis stiprėjusios vokiškos propagandos aplinkoje „jokių viešų švenčių arba vakarų [...] surengti nėra galimybės, nes kiekvienas viešas lietuviškas pasirodymas iššauktų iš vokiškos pusės kruvinus ekscesus“¹⁷⁷, tad nemažai vietos lietuvininkų išsto-

¹⁶⁹ 43-o Jono Budrio Juodkrantės šaulių būrio šaulio Antano Bladžianausko raportas būrio vadui, 1939-02-16. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 4548, l. 25.

¹⁷⁰ 43-o Jono Budrio Juodkrantės šaulių būrio šaulio A. Pažusinsko raportas būrio vadui, 1939-02-19. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 4548, l. 26.

¹⁷¹ 26-o Smalininkų šaulių būrio vado raportas XX Klaipėdos rinktinės vadui, 1939-01-12. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 4548, l. 11.

¹⁷² 26-o Smalininkų šaulių būrio vado raportas XX Klaipėdos rinktinės vadui, 1939-02-22. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 4548, l. 27.

¹⁷³ Šaulio Makso Kujaus raportas 10-o šaulių būrio vadui, 1938-11-29. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 4548, l. 5a.

¹⁷⁴ Bitėnų šaulių būrio I. e. būrio vado raportas XX Šaulių rinktinės vadui, 1939-02-11. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 4548, l. 21.

¹⁷⁵ JOKUBAUSKAS, V. *Lietuvos karinė doktrina...*, p. 170.

¹⁷⁶ XX Klaipėdos šaulių rinktinės vado pulkininko Andrašūno įsakymas nr. 2, 1939-01-10. *LCVA*, LŠS nek. byla 1b, l. 4.

¹⁷⁷ Priekulės šaulių būrio vado, pašto viršininko A. Lekavičiaus raportas XX šaulių rinktinės vadui, 1939-01-25. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 4548, l. 17.

davo iš lietuviškų organizacijų¹⁷⁸, tarp jų ir LŠS¹⁷⁹, ir neretas pereidavo į vokiškų organizacijų gretas. Tad susiklosčiusios politinės ir tautinės situacijos svarstyklės negrįžtamai sviro vokiškumo pusėn ir vis labiau artino 1939 m. kovo 22 d. įvykusį *anšliusą*.

Išvados

Autonominiu laikotarpiu 1923–1939 m. Klaipėdos krašte nestokota tautinių – lietuvių ir vokiečių – santykių įtampų, kurias stiprino Lietuvos ir Vokietijos kova dėl įtakos Klaipėdos krašte. Lietuvišką polių krašte turėjo stiprinti steigimas iš Didžiosios Lietuvos „importuotų“ draugijų ir organizacijų, kurios nesulaukė masinio palaikymo tarp lietuvininkų. Nuo pat veiklos pradžios jos keldavo ir vietos vokiečių, kurie įžvelgdavo grėsmę jų vokiškumui, nepasitenkinimą. Viena tokių organizacijų buvo Lietuvos šaulių sąjunga ir jai krašte atstovavusi XX Klaipėdos šaulių rinktinė, kurios veikloje per visus metus fiksuojami incidentai su vietos vokiečiais, turėję ryškų politinį atspalvį. Vieni pirmųjų incidentų, kuriuose buvo nušauti vietos vokiečiai ir autonominės krašto policijos pareigūnas, fiksuojami jau 1924 m. Šaulio iš Natkiškių Bišofo atvejį vertintinas kaip chuliganiškas susidūrimas, o Vanagų šaulių būrio vado M. Pėteraičio incidentas traktuotinas kaip nuo pat pirmųjų Krašto prijungimo metų prasidėjusios vokiečių ir lietuvių įtampų bei neigiamo požiūrio į šaulius rezultatas, kuris buvo pakurstytas autonominių valdžios institucijų siekiu LŠS Krašte nuginkluoti.

Nuo 4-ojo dešimtmečio pirmosios pusės gausėjantys incidentai buvo susiję su Hitlerio atėjimu į valdžią Vokietijoje ir Lietuvos suaktyvinta atlietuvinimo politika Klaipėdos krašte.

¹⁷⁸ Pavyzdžiui, 1938 m. visokių grasinimų įbauginti iš tautininkų politiką Klaipėdos krašte propagavusios „Santaros“ išstojo 242 nariai, ir tai sudarė apie dešimtadalį draugijos narių. Žr. POČYTĖ, S. Klaipėdiškių / lietuvininkų ir didlietuvių sugyvenimas..., p. 86.

¹⁷⁹ 1939 m. kovo pradžioje XX Klaipėdos rinktinės vadas teigė, jog Klaipėdos krašte „menkos vertės lietuviai“ išstojo iš Šaulių sąjungos, kas sudarė tik 2 % rinktinės narių skaičiaus (žr.: JOKUBAUSKAS, V. *Lietuvos karinė doktrina...*, p. 172), ir neabejotina, jog išstojusių daugiausia buvo vietos lietuvininkai. 1939 m. sausio 10 d. XX Klaipėdos rinktinės vado įsakymu nr. 2 iš Šaulių sąjungos, „kaip pareiškusieji norą“, nuo 1939 m. sausio 1 d. buvo atleisti 9 šauliai iš Dariaus ir Girėno kuopos, Pagėgių ir Kulėšų būrių: Otto Engelke, Artūras Griškaitis, Ernstas Bormas, Dovas Geldžius ir kt. (XX Klaipėdos šaulių rinktinės vado pulkininko Andrašūno įsakymas nr. 2, 1939-01-10. LCVA, LŠS nek. byla 1b, l. 4a). Sausio 31 d., Rinktinės vado įsakymu, savo noru buvo iš sąjungos atleista 16 narių iš Dariaus ir Girėno, M. Jankaus kuopų, Rusnės, Smalininkų moterų, Priekulės, Dovių, Bitėnų, Kintų, Paleičių, Karklininkų, Lūžijos būrių (XX Klaipėdos šaulių rinktinės vado pulkininko Andrašūno įsakymas nr. 4, 1939-01-31. LCVA, LŠS nek. byla 1b, l. 6a). Vasario 22 d. buvo atleisti 38 šauliai iš Dariaus ir Girėno, M. Jankaus kuopų, Klaipėdos rėmėjų, Jūros šaulių, Priekulės, Kretingalės, Šilutės, Pagėgių rėmėjų, Naikiškių, Bitėnų, Kintų, Juknaičių, Paleičių, Rimkų šaulių būrių (XX Klaipėdos šaulių rinktinės vado pulkininko Andrašūno įsakymas nr. 8, 1939-02-22. LCVA, LŠS nek. byla 1b, l. 11a).

Istoriografijoje iki šiol nebuvo fiksuoti vietos gyventojų incidentai su krašte dislokuotos Lietuvos kariuomenės kariais: 7-ojo PP 5-ąja kuopa Kulėšuose ir 3-iojo KP 3-uoju raitelių eskadronu Katyčiuose 1934 ir 1935 metais. Incidentų analizė leidžia konstatuoti, kad juos inspiravo vietos vokiečiai, palaikomi ir kurstomi tiek vietos vokiškų, tiek Vokietijoje veikusių organizacijų bei krašto autonominių įstaigų, ir tokia tautinės įtampos eskalacija buvo naudinga stiprinant Klaipėdos krašto vokiškai nusiteikusių gyventojų antilietuviškas nuostatas. Verta pažymėti, kad nemažos dalies vietos lietuvių požiūris į Lietuvos valstybės atlietuvinimo politiką Klaipėdos krašte nebuvęs palankus, tai didino prarają tarp iš Didžiosios Lietuvos atsikėlusių ir vietos lietuvių. Vienybės tarp lietuvių Klaipėdos krašte stoka didino vokiškumo galią. Prieš pat anšliusą jau pastebima kapituliacinė Lietuvos politika Klaipėdos krašte, o vietos lietuvininkai išstodavo iš lietuviškų organizacijų bei draugijų ir pereidavo į vokiškąsias.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- ČERNEVIČIŪTĖ, Sigita. Politinių nusikaltimų samprata Lietuvoje 1919–1940 m. *Teisė*, 2016, nr. 99, p. 151–173.
- JOKUBAUSKAS, Vytautas. *Lietuvos karinė doktrina ir jos realizavimas 1923–1940 m. Šiaurės Rytų Baltijos regiono šalių kontekste*. Daktaro disertacija. Klaipėda, 2013.
- JOKUBAUSKAS, Vytautas. Lietuvos kariuomenės parengti Klaipėdos krašto gynybiniai planai ir realybė 1939 m. In *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. Silva POCYTĖ. Klaipėda, 2010, p. 85–103.
- JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014.
- JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAIČENONIS, Jonas; VAREIKIS, Vyngantas; VITKUS, Hektoras. *Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015.
- MAČIULIS, Dangiras. Atminties kultūros raiška Šiaulių miesto kraštovaizdyje XX amžiuje. In *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminties kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS. Vilnius, 2011, p. 113–132.
- POCYTĖ, Silva. Klaipėdiškių / lietuvininkų ir didlietuvių sugyvenimas Klaipėdos krašte: Lietuviškųjų organizacijų komiteto veiklos 1934–1939 m. pavyzdys. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003/2. Vilnius, 2005, p. 77–90.
- POCYTĖ, Silva. Klaipėdiškių / lietuvininkų politinės ir tautinės nuostatos 1939 m. kovo išvakarėse. In *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. Silva POCYTĖ. Klaipėda, 2010, p. 188–220.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. *Praeitis kaip konflikto šaltinis. Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius, 2011.
- TAUBER, Joachim. Klaipėdos kraštas Lietuvos valdžioje (1923–1939). In BENDIKAITĖ, Eglė; KASPARAVIČIUS, Algimantas; KAUBRYS, Saulius; et al. *Lietuvos istorija*. T. X. D. II: *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius, 2015, p. 179–229.
- VAREIKIS, Vyngantas. Sukilėliai, šauliai, savanoriai. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. Silva POCYTĖ, Vasilijus SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 191–234.
- VAREIKIS, Vyngantas. *Lietuvos šaulių sąjungos politinė ir karinė veikla (1919–1923)*. Daktaro disertacija. Kaunas, 1999.

VAREIKIS, Vyngantas. Pasitraukimas iš Klaipėdos. In *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. Silva POCYTĖ. Klaipėda, 2010, p. 221–225.

ŽALYS, Vytautas. *Kova dėl identiteto: kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. / Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*. Lüneburg, 1993.

ŽALYS, Vytautas. *Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 metais*. T. II. D. 1. Vilnius, 2012.

ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.

NATIONALLY MOTIVATED INCIDENTS IN THE TERRITORY OF MEMEL: LITHUANIAN RIFLEMEN AND SOLDIERS IN CLASHES WITH THE LOCAL POPULATION

Silva Pocyte

145

Summary

The interests of Lithuania and Germany in the Territory of Memel, or Klaipėda region, occupied by troops of the Republic of Lithuania in January 1923, clashed throughout the 16 years of the existence of this autonomous area. Lithuania sought to integrate it, while Germany did not wish to lose its influence over the land that was taken from it by the Treaty of Versailles. Both countries strengthened their positions through the local population, Lithuanian and German Evangelicals, and through newly established Lithuanian and German cultural and political organisations. Although the Klaipėda region belonged to Lithuania, it was not so easy for it to increase its influence and prestige in the region, due to the different political, cultural, and economic structures that had formed there. The Lithuanian government found it difficult to understand the uniqueness of the territory, and especially the specific identity of local Lithuanians; therefore, when integrating the region and carrying out the campaign of its 're-Lithuanianisation', the government made a number of mistakes, which alienated the local population from Lithuania, pushed them into the arms of the Germans, and increased nationally motivated conflicts between the pro-Lithuanian population and the Germans in the region. Quite a few conflicts reached not only the regional and Lithuanian press, but also the international arena, and Germany never missed a chance to point out how Germans were persecuted in the region. German intentions there also strengthened due to a lack of unity on the Lithuanian side in the Klaipėda region, and controversies over Lithuanian activities between local Lithuanians and newcomers to the region from Lithuania after 1923.

The strengthening of the pro-Lithuanian element in the Klaipėda region manifested itself in different ways, including the establishment of organisations and societies 'imported' from Lithuania. These organisations did not receive much support from local Lithuanians, and from the very beginning they caused dissatisfaction among local Germans, who saw them as a threat to their identity. One of these was the Lithuanian Riflemen's Union, whose 20th territorial unit was set up in the region in May 1923. It had to reinforce the defence of the state, and to

contribute to the national and military education of the local population. Beside the Riflemen's organisation, the defence interests of the state in the Klaipėda region were represented by the Lithuanian troops deployed there. The paper focuses on individual incidents between Lithuanians and Germans, which involved members of the Riflemen's Union (LRU) and soldiers of the Lithuanian army, in the years of Lithuanian rule (1923–1939).

The first incidents between the local population and the Riflemen were recorded as early as 1924. The case of Bišofas (Bischoff) from the village of Natkiškiai (Nattkischken), when a rifleman shot dead a local German, was considered just rowdiness. However, the incident of the rifleman Martynas Pėteraitis (Petereit) from Agluonėnai (Aglohnen) resonated widely, even in Germany. The regional authorities took a negative view of the Riflemen; therefore, a decision was taken to disarm the LRU. Based on this decision, three policemen under the regional government visited Pėteraitis, the local squad commander of the Riflemen, and demanded the weapons of the squad that were stored in his house. Pėteraitis refused to surrender the weapons, and shot dead the chief constable of the local police Friedrich Wilhelm Heidemann during the argument. As the LRU's weapons were stored in Pėteraitis' house, his duty was to protect the military property entrusted to him. What at first glance seemed to be a criminal issue turned into a case between the autonomous government of the Klaipėda region and the Lithuanian central authorities. German institutions also became involved. They pointed out that Heidemann was a citizen of the Reich; therefore, the case should have been taken up by the court of the autonomous region. Meanwhile, the Lithuanian side argued that the LRU was a public organisation under the minister of defence, and had received the weapons it needed to carry out its duties from the Lithuanian Ministry of Defence. Therefore, the demand by the autonomous government to surrender weapons that did not belong to it was illegal from the very beginning. After long debates between institutions, Pėteraitis was tried in a Lithuanian Court Martial, and found not guilty, as he had been defending the interests of the Lithuanian central authorities and the honour of the Riflemen; therefore, his refusal to surrender the weapons was right.

Incidents between Riflemen and local Germans became increasingly frequent at the beginning of the 1930s. This is explained by Hitler's coming to power in Germany, and Lithuania's intensified policy of 're-Lithuanianisation' in the Klaipėda region. Archival documents from 1934–1935 record several cases where regional Riflemen sustained injuries from local Germans, who insulted the Lithuanians by ripping the official insignia off their uniforms, threatening them with physical violence, and destroying symbols relating to Lithuania. In 1934 and 1935, conflicts took place between local Germans and soldiers in the Lithuanian army deployed in the Klaipėda region. One was in Kulėšai (Kolleschen, Šilutė/Heydekrug county), where the 5th Company of the 7th Infantry Samogitian Duke Butigeidis Regiment was stationed. Another was in Katyčiai (Coadjuthen, Pagėgiai/Pogegen county), where the 3rd Squadron of the 3rd Cavalry Regiment, deployed in the Klaipėda region in 1934, was stationed.

In Kulėšai, a local German speaking to soldiers in German (which was prohibited) spread pro-German ideas among Lithuanian soldiers about the Klaipėda region belonging to Germany. This activity was recognised as anti-state agitation, and the German was sentenced to six months in prison by the Appeals Chamber in Kaunas. Incidents in Katyčiai had a much greater political resonance: they were inspired by local Germans, with the aim of increasing tensions before the elections to the regional Landtag in the autumn of 1935. German complaints of beatings and arbitrary actions by Lithuanian soldiers

reached government institutions in the Klaipėda region and the Ministry of Defence. Cases were also reported in the German press. After a detailed examination by the Lithuanian army of the complaints, their provocative content directed both against Lithuanian soldiers and Lithuania was understood; however, no internal measures could be taken to rectify the situation. To avoid misunderstandings with civilians, the commander-in-chief of the army ordered officers and soldiers in units deployed in the Klaipėda region to avoid communicating with the provocative population, and to report any incidents to the local police.

At the end of the 1930s, when relations between Lithuania and Germany reached a climax in the struggle over the Klaipėda region, relations between Riflemen and the local population also became critical. They deteriorated due to the increasingly aggressive German policies that reverberated among the pro-German population of the Klaipėda region. Local Lithuanians were also dissatisfied with the policies pursued by Lithuania in the region, and by the behaviour and general culture of some Lithuanians, including Riflemen, who moved there from Lithuania. Any delinquency by Riflemen further weakened the position of Lithuania in the region, while members of the LRU received threats of physical violence from Germans.

147

Most of the incidents between residents of the Klaipėda region and Lithuanian Riflemen and soldiers were inspired by local Germans, supported and fuelled by local German organisations and some located in Germany, and by regional autonomous institutions. The escalation of national tension was useful for the strengthening of the anti-Lithuanian attitude of the pro-German element in the region. On the other hand, the unfavourable view of a number of local Lithuanians of the 're-Lithuanianisation' policy in the Klaipėda region increased the gap between newcomers from Lithuania and local Lithuanians, and allowed for the strengthening of German influence in the region to such an extent that Lithuanians withdrew from Lithuanian organisations and joined German ones.